

mu możliwość wpływania na politykę innych państw, w przypadku Rosji możemy to zauważyć na terenie byłych republik radzieckich ale również innych państw, w których poprzez wsparcie własnych mniejszości buduje ona obszary prorosyjskie¹⁷. Jednak wielokulturowość, wielonarodowość, zróżnicowanie społeczeństwa od oligarchów po skrajną biedotę, ludzi żyjących w trudnych warunkach na wschodzie kraju kształtuje reżim polityczny, który musi sprostać wyzwaniom stawianym przed państwem wielonarodowościowym.

Kolejną kwestią wartą uwagi jest religia. Tworzy ona podstawy wielu systemów wartości i systemów politycznych państw, w tym również Federacji Rosyjskiej. Rosjanie uznawani są za naród prawosławny, dla którego etniczność kojarzona jest z wyznaniem, religia prawosławna jest częścią dziedzictwa kulturowego narodu. Cerkiew jest więc nieodłącznym elementem zarówno narodu rosyjskiego jak i państwa. Odgrywa ona znaczącą rolę w życiu politycznym, jest autorytetem, do którego odwołują się politycy. Nawiązanie do religii prawosławnej, pozycji cerkwi w życiu obywatela Rosji można znaleźć w programach politycznych partii, wystąpieniach polityków. Cerkiew bierze udział w życiu państwa wyrażając swoje stanowisko na temat funkcjonowania państwa i decyzji podejmowanych przez władze, poprzez co ma wpływ na kształt systemu politycznego.

Dla wielu politologów zagadnienie reżimu politycznego Rosji jest trudne do sklasyfikowania, jedni skłaniają się do umieszczenia reżimu Federacji Rosyjskiej w kategorii reżimów hybrydowych, inni przedstawiają rosyjskie koncepcje politologiczne, które podejmują próby charakteryzacji reżimu czasów Władimira Putina. Pojawiła się również teoria systemu politycznego Rosji zwana tandemokracją. Czy reżim polityczny współczesnej Rosji jest hybrydą demokracji i autorytaryzmu, jednym z rodzajów reżimów politologów rosyjskich czy może wspomnianą wcześniej tandemokracją?

Z odmian modelu hybrydalnego wybrałam dwa, które uważam za warte do omówienia w przypadku Federacji Rosyjskiej, są to model hybrydy autorytarno-demokratycznej oraz model rywalizacyjnego autorytaryzmu.

Model hybrydy autorytarno – demokratycznej to model łączący w sobie cechy obu tych systemów politycznych. Często występujący w państwach tzw. „szarej strefy” transformacji¹⁸. Reżimy tych państw łączą w sobie wyróżniki demokracji i systemów od demokracji różnych. W modelu tym pomimo funkcjo-

¹⁷ A. Włodkowska – Bagan, *Spoleczno- kulturowe uwarunkowania pozycji Rosji*, [w:] *Unia Europejska i Rosja w kierunku nowego otwarcia*, red. B. Piskorska, Lublin 2012, s. 80.

¹⁸ Państwa postradzieckie, np. Białoruś, Rosja, Ukraina, czyli państwa, które po rozpoczęciu w nich procesów demokratyzacji znalazły się w stanie nieokreśloności, jaki jest ich system polityczny.

nowania atrybutów systemu demokracji i autorytaryzmu jednocześnie żaden z nich nie dominuje na dłużej. Cechuje się on niską reprezentacją społeczną w organach władzy państwowej, łamana zostaje zasada rządów prawa, wybory są naznaczone administracyjnymi nadużyciami a instytucje publicznie nie cieszą się zaufaniem społecznym, ponadto instytucje te działają mało efektywnie. Według Lucana Waya i Stevena Levitsky'ego poradziecka Rosja doskonale wpiisywała się w powyższy model¹⁹.

Kolejną odmianą modelu hybrydalnego jest rywalizacyjny autorytaryzm, który ogólnie rzecz ujmując cechuje się powtarzalnym naruszeniem jednej z głównych zasad demokracji dotyczącej formalnych instytucji demokracji, które są podstawą do zdobycia władzy i realizowania jej funkcji²⁰. Hybrydowość tego reżimu przejawia się w systematycznym i powtarzalnym łamaniu podstawowych zasad demokracji. Nieprzestrzeganie tych zasad prowadzi do zmiany zasad regulujących rywalizację polityczną w państwie, utrudnia funkcjonowanie opozycji. Mylący może być fakt, iż w tym systemie wybory odbywają się regularnie i są uznawane za wolne od nacisków, to ingerencja w wyniki wyborów jest normalna. Grupy rządzące nadużywają swojej pozycji, do tego stopnia iż uniemożliwiają opozycji sprawne funkcjonowanie. Wyraźną cechą rywalizacyjnego autorytaryzmu jest subtelne łamanie zasad demokracji przy użyciu łagodnych środków represji np. przekupstwa, wykorzystanie urzędów skarbowych. W systemie tym opcje rządząca i opozycyjna rywalizują ze sobą na czterech polach, wyborczym, ustawodawczym, sędziowskim i medialnym. Ostatnią cechą charakterystyczną dla tego systemu jest wyraźna rywalizacja polityczna i walka na polu ustawodawczym²¹.

W pracach rosyjskich politologów możemy znaleźć wiele propozycji klasyfikacji reżimu politycznego współczesnej Rosji, ja spośród wielu wybrałam: klasyczny reżim autorytarny, reżim monocentryczny, koncepcję sterowanej demokracji, reżim plebiscytowo – biurokratyczny.

Według niektórych rosyjskich politologów reżim współczesnej Rosji jest klasycznym autorytaryzmem, w tej koncepcji nasza uwaga zostaje zwrócona na podobieństwo tego reżimu do reżimu np. Tajwanu Czang Kai-szeka. Podobieństwa między reżimem w Tajwanie a reżimem w Rosji Putina ukazane zostają w wyraźnie podkreślonej obecności pluralizmu politycznego i formalnych procedur demokratycznych oraz podporządkowanie organom wykonawczym

¹⁹ M. Słowikowski, *Rozważania nad naturą reżimu politycznego współczesnej Rosji*, [w:] Rosja refleksje o transformacji, red. S. Bielen, A. Skrzypek, Warszawa 2010, s. 35.

²⁰ Tamże, s. 35.

²¹ Tamże, s. 36.

głównych ośrodków władzy w państwie np. sądów, parlamentu czy mediów²².

Kolejną wybraną przeze mnie teorią jest reżim monocentryczny. Jego cechą jest istnienie jednego, dominującego centrum oddziaływania politycznego. Jedną z najważniejszych składowych tego systemu jest relacja pomiędzy centrum (organy federalne władzy państwowej) a regionami (elity regionalne). Inną cechą reżimu monocentrycznego jest kontrola procesów zachodzących w obrębie władzy i zwiększenie nacisku ze strony centrum na innych uczestników systemu. Jako główną cechę tego reżimu jest konsekwentne eliminowanie pluralizmu politycznego²³.

Koncepcja sterowanej demokracji, której początek dała powyżej opisana przeze mnie teoria monocentryczna uznawana jest za hybrydę elementów demokracji z celami autorytarnymi. Określa ona zadania, które w może realizować Rosja po wprowadzeniu reżimu monocentrycznego, więc jest ona nie jako jego narzędziem realizacji. Tak więc sterowana demokracja ma na celu między innymi utrzymanie kontroli nad sytuacją polityczną w regionach, kontroli nad mediami i realizacji polityki informacyjnej, zrewidowanie funkcji procesu wyborczego²⁴.

Ostatnią z wybranych teorii jest reżim plebiscytowo – biurokratyczny. Autor tej teorii klasyfikuje go do grupy reżimów autorytarnych. Głównymi składowymi tego systemu jest plebiscytowa forma rządów i powiązana z nią personalizacja władzy oraz duża rola biurokracji w rządzeniu państwem. W tym systemie kluczową rolę odgrywa prezydent powoływany w drodze wyborów, uosabia on suwerenność narodu, jest jego reprezentantem. Plebiscyt jest uzyskaniem akceptacji ze strony społeczeństwa wyników wyborów, ustalonych wcześniej przez wąską grupę, nie jest on tożsamy z referendum²⁵. Biurokracja w tym reżimie zaznacza znaczącą rolę administracji podczas podejmowania najważniejszych decyzji, jest ona również narzędziem realizacji polityki partii rządzącej oraz działa na rzecz własnych i korporacyjnych interesów. Administracja w tym systemie rozumiana jest jako grupa urzędników wspierająca działania prezydenta²⁶. Tak więc na ten system składa się silna spersonalizowana pozycja prezydenta oraz sterowana odgórnie biurokracja.

Tandemokracja, model władzy, który nie jest tożsamy z dwuwładzą, duumwiratem, jest ona sytuacją, w której dwa ośrodki władzy współpracują ze sobą, jednak pomimo współpracy jeden z nich dominuje. Tandemokracja podobnie

²² Tamże, s. 42.

²³ Tamże, s. 44.

²⁴ Tamże, s. 45.

²⁵ Tamże, s. 46.

²⁶ Tamże, s. 48.

jak reżim plebiscytowo – biurokratyczny cechuje się silną personalizacją władzy. Taki rodzaj systemu politycznego pozwala na sprawowanie władzy nawet w sytuacji niepiastowania najwyższego urzędu w państwie. Dla lepszego zrozumienia przytoczę przykład Władimira Putina oraz Dmitrija Miedwiediewa. Pełniący przez dwie kadencje funkcję prezydenta Władimir Putin, po zakończeniu drugiej kadencji nie mógł ubiegać się o trzecią, więc prezydentem został Dmitrij Miedwiediew, który był już wcześniej ustalonym kandydatem, który nie posiadał poparcia politycznego pozostaje w cieniu swojego poprzednika²⁷.

Na podstawie przedstawionych przeze mnie czynników kształtujących reżim polityczny Federacji Rosyjskiej oraz propozycji definicji tego reżimu proponowanych przez politologów zarówno zachodnich jak i rosyjskich uważam, że można wyróżnić kilka cech tego systemu:

- silna personalizacja władzy,
- znacząca rola administracji,
- jedno dominujące centrum oddziaływania politycznego,
- dążenia do integracji ze światem,
- duży poziom zaufania społecznego dla władzy,
- korupcja na gigantyczną skalę,
- pseudodemokratyczne wybory.

Rola i miejsce Rosji na kontynencie europejskim

Pozycja Federacji Rosyjskiej jest skomplikowana nie tylko jeśli chodzi o kontynent ale również jeśli chodzi o jej pozycję na arenie międzynarodowej. Od początku lat 90 w Rosji możemy zauważyć ścieranie się dwóch skrajnych opcji prowadzenia polityki zagranicznej, prozachodniej i eurazjatyckiej²⁸. Dylemat nad sposobem prowadzenia polityki zagranicznej zmieniał się wraz z opcjami rządzącymi, stąd trudne było wypracowanie jednego stanowiska. Powyższe rozbieżności wyrosły z trwającego latami, a zasadniczo od XIX wieku sporu o to czy, Rosja jest państwem europejskim, azjatyckim czy też połączeniem tych dwóch – eurazjatyckim. Obok wymienionych przeze mnie orientacji ideowych polityki zagranicznej Rosji można wymienić również zwolenników tzw. ładu multipolarnego oraz koncepcję własnej drogi.

²⁷ Tamże, s. 59.

²⁸ A. Bryc, *Rosja w XXI wieku*, Warszawa 2009, s. 118.

Orientacja prozachodnia powstała na bazie koncepcji nowego politycznego myślenia Michaiła Gorbaczowa, która opierała się na polityce jawności i przebudowy. Głównymi założeniami było poszanowanie uniwersalnych wartości, pokoju i bezpieczeństwa, wolności, suwerenności czy praw człowieka. Najważniejszym postulatem, który dał największe podstawy orientacji prozachodniej było partnerstwo z Zachodem, dawnym rywalem Rosji. Według tej koncepcji korzystne jest więc zbliżenie z Zachodem i takimi strukturami jak Unia Europejska, NATO etc. Zdaniem zwolenników tej teorii Rosja powinna być państwem demokratycznym, na wzór zachodni z zachowaniem jednak krytycyzmu dla tych rozwiązań. Ciąg zdarzeń, konflikt bałkański, konflikty w Gruzji, Mołdowie, Tadżykistanie, które zachwiały stabilność obszaru proradzieckiego, spowodowały zniechęcenie Rosji jak i jej społeczeństwa do Zachodu. W świetle tych wydarzeń stosunek zachodniej części Europy w stosunku do Federacji Rosyjskiej został odebrany jako ignorancja jej interesów. Rozczarowania Rosji postawą Zachodu spowodowały stopniowe odejście od tej koncepcji popierane przez ugrupowania dochodzące do głosu, których poglądy są neoimperialistyczne i zwrócone bardziej w stronę Azji²⁹.

Opozycyjną koncepcją do nurtu prozachodniego jest eurazjatyzm. Zwolennicy tej teorii uważają, że Zachód chce osłabić Federację Rosyjską. Postulują oni stworzenie wielobiegunowego ładu świata, wielość ośrodków siły miałyby wprowadzać równowagę i zwiększyć bezpieczeństwo. Eurazjatyzm podkreśla również odmienność Rosji, jej inny od europejskiego charakter kulturowo – cywilizacyjny. Eurazjatyści uważają, że Rosja z racji swego położenia i posiadanego potencjału może łączyć dwa światy i dwie cywilizacje oraz sprawować kontrolę nad graniczącym z nią obszarem, powodowaną misją narodu i koniecznością ochrony praw ludności rosyjskiej. Podsumowując, w tej koncepcji Rosja powinna skoncentrować się na wschodnim kierunku polityki, zachowując dobre stosunki z Zachodem ważne ze względów politycznych i ekonomicznych³⁰.

Koncepcja ładu multipolarnego powstała po zakończeniu zimnej wojny. Rywalizację USA i ZSRR zastąpiły wówczas nowe procesy. Pomimo trudnego okresu dla ZSRR, zwolennicy tej koncepcji postulowali traktowanie Związku Radzieckiego jako mocarstwo oraz stopniowe budowanie wielobiegunowego ładu światowego, w którym jednym z ośrodków wpływu miałyby być Rosja. Jednak budowa takiego ładu światowego jest możliwa tylko jeśli interesy pozostałych ośrodków wpływu są zbieżne z interesami Rosji a odmienne jeśli

²⁹ A. Włodkowska – Bagan, *Spoleczno – kulturowe...*, s. 89.

³⁰ Tamże, s.90.

chodzi o USA. Taka sama sytuacja występuje jeśli chodzi o Chiny, uważane za ośrodek wpływu, i ich współpracę z Rosją jako konsolidację państw przeciwnych amerykanizacji świata³¹.

Koncepcja własnej drogi okres swej świetności ma od czasu drugiej kadencji Władimira Putina, największego jej zwolennika. W tej koncepcji miejsce i rola Rosji w stosunkach międzynarodowych często jest błędnie interpretowane a działania w sferze dyplomacji mają niekonsekwentny charakter. Federacja Rosyjska realizuje politykę zagraniczną w wymiarze paradygmatycznym, który łączy elementy realizmu, idealizmu i instrumentalizmu co pozwala na interpretowanie jej w kategorii nowego realizmu. Komponenty putinowskiego nowego realizmu wymienia R. Sakwa, są to:

- odrzucenie koncepcji eurazjatyckich, głoszących wyjątkowość Rosji jako odrębnego bytu cywilizacyjnego, na rzecz afirmacji założenia, że Rosja stanowi nieodłączną część cywilizacji europejskiej;
- zachowanie ambicji odzyskania statusu mocarstwa globalnego, przy jednoczesnym dostosowaniu globalnych ambicji do posiadanych zasobów;
- autopozycjonowanie Rosji jako elementu równowagi w systemie stosunków międzynarodowych, nie zaś aktora rewizjonistycznego, który dąży do rywalizacji o globalną hegemonię;
- troska o budowę pozytywnego wizerunku Rosji na arenie międzynarodowej;
- integracja z zachodnią wspólnotą z uwzględnieniem rosyjskich interesów, tj. na warunkach dla niej dogodnych;
- przyjęcie założenia, że Rosja ma być normalnym mocarstwem – nie roszcującym sobie pretensji do przekształcenia się w centrum oddziaływania alternatywnej ideologii czy też geopolitycznego bloku rywalizującego z Zachodem³².

Nietypowość Federacji Rosyjskiej sprawia trudności w zdefiniowaniu jej reżimu politycznego ale również w określeniu jej miejsca i roli na kontynencie europejskim, dlatego warto również wspomnieć o powrocie do idei imperialistycznej patrząc na nią przez pryzmat trzech tendencji: postimperializmu, neoimperializmu i transimperializmu. Ujmują one Rosję poprzez kontekst jej

³¹ Tamże, s. 91.

³² M. Słowikowski, *Rola Rosji we współczesnym systemie stosunków międzynarodowych*, [w:] *Unia Europejska i Rosja w kierunku nowego otwarcia*, red. B. Piskorska, Lublin 2012, s. 42.

imperialnego dziedzictwa, rosnących ambicji mocarstwowych i prób zaadaptowania do procesów globalizacji oraz zmian w polityce zagranicznej w ciągu ostatnich dwóch dekad³³. Te trzy fazy rozwoju imperializmu nakładają się na siebie i przenikają. Każda z wymienionych faz ma cechy charakterystyczne, które teraz postaram się w klarowny sposób przedstawić.

Postimperializm ma charakter inercyjny, restauracyjny i nostalgiczny, wywodzi się z polityki mocarstwa radzieckiego, kiedy Rosja mogła pozwolić sobie na odgrywanie roli bieguna równoważącego w geopolitycznym podziale świata na Wschód i Zachód. Ma on na celu przywracanie tradycyjnych wzorów zachowań, opartych na równoważeniu sił w gronie wielkich potęg. Stawia na obronę suwerenności i dotychczasowego stanu posiadania, bazuje na energetyce, która jest podstawą stosunków z wszystkimi najważniejszymi partnerami Rosji³⁴. W tej koncepcji poprzez sięganie do ideologii, misji cywilizacyjnej, propagandy antyzachodniej odwraca uwagę od swoich słabości. W ramach postimperializmu Rosja nie może przyznawać się do współodpowiedzialności za konflikt z Zachodem. Niestety, ta strategia nie odpowiada sytuacji Rosji, gdyż w obecnym współzależnym świecie nie może pozwolić sobie na wybiórcze przyswajanie elementów cywilizacji zachodniej, nie ma ona żadnego ideologicznego projektu, którym mogłaby przyciągnąć uwagę innych, bądź być postrachem na wzór ZSRR³⁵.

W wyniku redefinicji interesów Rosji w kategoriach ekspansji i odbudowy kontroli i wpływów w obszarach poradzieckich powstał neoimperializm. Jest on popierany przez orientację eurazjatyzm i nastroje nacjonalistyczne. W jego ramach Rosja broni swoich interesów geopolitycznych, głównie obszaru „bliskiej zagranicy”³⁶, który urasta w tym kontekście do rangi ideologii. Kreuje on Rosję na silne eurazjatyckie mocarstwo, mogące sprostać wymaganiom innych potęg. Taka Federacja Rosyjska ma charakter agresywny, jest przeciwna rozszerzaniu atlantyckiej strefy bezpieczeństwa na obszary poradzieckie. Neoimperializm nawiązuje do idei „Trzeciego Rzymu”³⁷ i budowania na jej podstawie imperialnej filozofii, nawołuje do tworzenia własnej wizji historii. Neoimperialna koncepcja wyraża się również w zabieganiu o uznanie prawa

³³ S. Bieleń, *Postimperializm – neoimperializm – transimperializm: próba oceny rosyjskiej polityki zagranicznej*, [w:] *Rosja refleksje o transformacji*, red. S. Bieleń, A. Skrzypek, Warszawa 2010, s. 247.

³⁴ Tamże, s. 248.

³⁵ Tamże, s. 250.

³⁶ „Bliska zagranica” to określenie stosowane wobec państw, które wchodziły w skład ZSRR, uważane za rosyjską strefę wpływów. Pozostałe państwa określane bywają mianem „dalekiej zagranicy”.

³⁷ Koncepcja „Trzeciego Rzymu” to nawiązanie do historycznej koncepcji Trzech Rzymów z XV wieku, która głosiła, że pierwszy Rzym upadł na skutek herezji, drugi Rzym, za który uważany był Konstantynopol, upadł na skutek zdrady prawdziwej wiary, trzecim Rzymem jest Moskwa a czwartego już nie będzie.

Rosji do interwencji, również zbrojnej w obronie bliżej nieokreślonych interesów narodu rosyjskiego na terenie byłego ZSRR³⁸ – na co wskazuje przykład Krymu i interwencja wojsk rosyjskich. Tak więc, Federacja Rosyjska w ramach neoimperializmu, dąży do odbudowy strefy wpływów na obszarze poradzieckim, co poprzez stanowiska sąsiadujących z nią państw; negatywny stosunek rzeszy ludzi oraz jej wewnętrzne problemy społeczne np. zagrożenia terroryzmem, korupcją, biurokratyzacją służb publicznych, wrogość wobec cudzoziemców czy zagrożenie zmniejszeniem liczby ludności wydaje się trudne do zrealizowania³⁹.

Świat nieustannie dąży ku jak największej globalizacji, w takiej sytuacji Rosja musiała dostosować swoje stanowisko do zmieniającego się świata by pozostać na arenie międzynarodowej. W wyniku globalizacji powstał transimperializm, jako przejaw prób modernizacji strategii rosyjskiego zaangażowania w świecie⁴⁰. Transimperializm współlistnieje z tendencjami postimperializmu i neoimperializmu, poprzez co z jednej strony akcentuje rolę silnego, suwerennego państwa, z drugiej kłóci się z regułami liberalnej konkurencji, transparentności i przewidywalności⁴¹. Kształt reżimu politycznego Rosji pozostaje w sprzeczności z wyzwaniem globalizmu, system skłania ją do pozostania w izolacji a ekonomia państwa przemawia na rzecz otwierania się na globalizację, która w efekcie może doprowadzić do upadku tego systemu. Sedno transimperializmu zawiera się w tym, że jest on próbą rozciągnięcia patrymonialnego autorytaryzmu na zglobalizowany świat. Koncepcja ta nie sprzyja procesom integracyjnym, a uważam, że nawet znacznie je utrudnia, zakłada zaangażowanie się podmiotów w gospodarkę światową jeśli zachowa przywilej ich kontroli. Polityka gospodarcza świata zdominowała politykę zagraniczną Federacji Rosyjskiej, a to pociąga za sobą rozmaite niebezpieczeństwa związane z transimperializmem, a z drugiej strony nadzieję na zmianę, Rosjanie ulegają globalizacji, a jej kierunki wyznaczane są przez największe zachodnie mocarstwa. Tak więc dopóki nie zostaną podjęte odpowiednie działania przez innych uczestników stosunków międzynarodowych, nie ma przeszkód dla rozwoju transimperializmu rosyjskiego.

Pomimo wielości proponowanych koncepcji wskazania miejsca i roli Rosji na kontynencie europejskim ciężko jest wybrać taki, który wiernie odzwierciedlałby obecną sytuację. Jednak pomimo trudności uważam, że najbardziej

³⁸ S. Bieleń, *Postimperializm – neoimperializm...*, s. 252.

³⁹ Tamże, s. 254.

⁴⁰ Tamże, s. 255.

⁴¹ Tamże, s. 256.

zbliżoną teorią jest koncepcja własnej drogi, którą obecnie wprowadza w życie Władimir Putin. Jest ona połączeniem koncepcji imperializmu a raczej jego trzech faz. Nawiązanie do imperialistycznych teorii wynika z kontekstów historycznych ale także i społeczno – kulturowych, które mają największy wpływ na miejsce i rolę Rosji w Europie.

Uwagi końcowe

Federacja Rosyjska poszukując własnej tożsamości cywilizacyjno – kulturowej staje przed pytaniem czy państwo budowane jest w oparciu o własną oryginalną cywilizację będącą syntezą europejskości i azjatyckości, czy też stanowi część składową szeroko rozumianej cywilizacji europejskiej. Analizując jednak to czym jest cywilizacja europejska, tym trudniejsze do wyobrażenia, a nawet niemożliwe staje się kwalifikowanie Rosji do systemu, który zbudowała Europa Zachodnia. Wpływa na to inny model życia gospodarczego, praktyki politycznej i prawnej a przede wszystkim brak możliwości przyswojenia nawet częściowo zachodnioeuropejskich wartości. Ponadto w społeczeństwie rosyjskim są bardzo silne tendencje mocarstwowe, które wykluczają powiązanie z Zachodem. Szczególne pojmowanie Federacji Rosyjskiej przez samych Rosjan skłania raczej do działania samodzielnego. Można stwierdzić, że istnieje zbyt dużo rozbieżności pomiędzy tym co „oferuje” kontynent europejski a tym jaka jest natura i charakter Federacji Rosyjskiej.

Angelika Dąbrowska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa

im. Szymona Szymonowica w Zamościu

Współczesne ruchy społeczne jako element wpływu w stosunkach międzynarodowych

Uwagi wstępne

Ruchy społeczne po raz pierwszy pojawiły się na przełomie XVIII i XIX w. Wtedy Saint – Simon użył tego określenia w celu scharakteryzowania ruchów protestu społecznego, które powstały we Francji, a w późniejszym okresie rozprzestrzeniły się. Ruch społeczny to przede wszystkim „zespół czynności, działań, akcji podejmowanych w określonym celu, w jakiejś dziedzinie, przybierający formy żywiołowe lub zorganizowane”¹.

W literaturze istnieje wielość definicji ruchu społecznego. Badacze w większości podkreślają, że jest to zbiorowe dążenie do realizacji określonego celu. W latach 50 i 60 XX w. można zaobserwować, że badacze zachowań zbiorowych bardzo często zaliczali do tej samej kategorii różne zjawiska, takie jak tłum, ruch, panika, moda, mania etc².

Pierwsza część ma charakter teoretyczny, przedstawiona została w nim definicja, geneza i klasyfikacja ruchu społecznego. W kolejnej części badam uwarunkowania, a więc to jakie okoliczności mają wpływ na tworzenie się ruchów społecznych. Swoje rozważania przedstawiłam na podstawie Arabskiej Wiosny Ludów. Ostatnia część zawiera analizę współczesnych ruchów społecznych w Tunezji, Ukrainie i Brazylii. Wybór państw nie jest przypadkowy, ponieważ wszystkie podmioty mają podobną specyfikę i tego samego rodzaju czynniki kształtują w nich ruchy społeczne. Ogromny wpływ na tworzenie się ruchów społecznych ma połączenie czynników ekonomicznych, politycznych i społeczno - demograficznych.

¹ *Popularny Słownik Języka Polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 200, s. 614.

² D. della Porta, M.Diani, *Ruchy społeczne*, Kraków 2009, s. 13.

Istota ruchu społecznego

Ruch społeczny jest obecnie w życiu społeczeństwa zjawiskiem stałym i dotyczącym wszystkich sfer jego funkcjonowania. Trudności związane z dokładnym określeniem terminu „ruch społeczny” wynikają z tego, że jest to zjawisko różnorodne. W literaturze przyjmowane jest stanowisko, że podstawowym elementem ruchu społecznego jest grupa osób, która dąży do realizacji określonego celu. Próbę wytłumaczenia terminu „ruch społeczny” podejmowało wielu wybitnych uczonych. W swoim artykule posłużę się interpretacją dokonaną przez Jana Szczepańskiego.

Szczepański formułuje definicję ruchu społecznego następująco: są to „(...) zbiorowe dążenia ludzi do realizacji wspólnego celu”³. Ruch społeczny to zjawisko pojawiające się gdy większa grupa osób w sposób świadomy i zamierzony dąży do urzeczywistnienia wspólnego celu stosując te same sposoby postępowania, odwołując się do wspólnej ideologii i kierując się wspólnymi wartościami. W konsekwencji powstawania ruchów społecznych wytwarza się nowy system wartości, idea nowego ładu społecznego, a także zmiany ulegają układy stosunków społecznych⁴. Jak zauważa Szczepański mechanizm powstawania ruchów społecznych jest przeważnie następujący: u ich podłożu możemy dostrzec pewne uwarunkowania powodujące, że określona grupa ludzi nie może spełnić podstawowych wymagań dotyczących zaspokajania fundamentalnych potrzeb⁵. Niezaspokojenie tych potrzeb może przyczynić się do niezadowolenia, rozgoryczenia, a w konsekwencji doprowadzić do powstawania stanu napięcia emocjonalnego, który docierając przez różne kanały informacji zostaje uświadamiany coraz większej grupie osób. W konsekwencji powstaje stan niepokoju społecznego, który ma odzwierciedlenie w zmianie zachowania nieco odbiegającego od codziennej rutyny, a więc rozemocjonowanymi zebraniem, intensyfikacją relacji pomiędzy osobami w danej zbiorowości, rozpowszechnianiem niesprawdzonych wiadomości. Stan niepokoju może wytworzyć się zarówno w mniejszych jak i większych zbiorowościach⁶. Wpływ na rozwój ruchów społecznych ma wspomniany wcześniej stan niepokoju, który może doprowadzić jak zauważa Szczepański tylko do „(...) powstawania zjawisk występujących masowo, do powiązanych serii zjawisk”⁷.

³ J. Szczepański, *Elementarne Pojęcia Socjologii*, Warszawa 1972, s. 201, [online], www.biblioteka.wdinp.uw.edu.pl/zasoby/Teksty/Szczepanski-Elementarne%20poj%C4%99cia%20socjologii.pdf

⁴ Tamże, s. 202.

⁵ Tamże, s. 202.

⁶ Szczepański do tych zbiorowości zalicza: niektóre kategorie zawodowe, które czują się szczególnie upośledzone, kategorie wieku, zbiorowości terytorialne, warstwy lub klasy społeczne.

⁷ J. Szczepański, *Elementarne...*, s. 202.

Warto podkreślić, że termin ruch społeczny został po raz pierwszy zastosowany przez Saint-Simona na przełomie XVIII i XIX w. w celu scharakteryzowania ruchów protestu społecznego, które powstały we Francji, a w późniejszym okresie rozprzestrzeniły się. W rodzinach powstającego proletariatu przemysłowego, od XVIII wieku, kobiety były zmuszane do pracy w przemyśle, do wykonywania gorzej płatnej pracy zawodowej. Rozwój kapitalizmu przemysłowego przyniósł więc konieczność pracy kobiet najpierw w rodzinach robotniczych, potem także w innych klasach społecznych. Już w 1791 r., właśnie pod wpływem zmian wywoływanych rewolucją przemysłową, Mary Wollstonecraft wystąpiła z manifestem „A Vindication of the Rights of Woman”, żądając równych praw dla kobiet. Rozpoczęty wtedy ruch emancypacji kobiet, z równoczesnymi zmianami wywołanymi rozwojem cywilizacji przemysłowej, doprowadził do całkowitego przekształcenia rodziny patriarchalnej. Zmieniły się warunki ekonomiczne, powstały nowe klasy, w których całe rodziny były zmuszone do pracy, a w gospodarce powstawało zapotrzebowanie na kwalifikowaną pracę kobiet, co zmusiło władze państwowe do tworzenia szkół dla kobiet i dopuszczenia kobiet do studiów wyższych⁸. Postępująca demokratyzacja i radykalizacja społeczeństwa, rozwój ideologii egalitarnych, socjalistycznych, liberalnych - doprowadziły do przyznania kobietom praw politycznych⁹.

Lata 60 stały się przejawem działań ruchów kobiecych i ekologicznych, które znacząco wpłynęły na politykę lat 70¹⁰. W 1968 r. wystąpiły w Europie Zachodniej procesy niepokoju wśród uczniów szkół średnich, w które to ruchy byli także zaangażowani rodzice, lecz okazywali się oni równie bezradni jak nauczyciele i władze szkolne¹¹. Nastąpił rozwój nowych form politycznego zaangażowania. Wcześniejsze ruchy jak słusznie zauważył Sztompka skupiały się na kwestiach pracowniczych, natomiast „nowe ruchy społeczne”, które wyłoniły się w latach 60, dostrzegają takie problemy, jak ochrona środowiska czy emancypacja kobiet. Badacze europejscy wraz z nową falą protestów w latach 60 opierali się na modelu marksistowskim. Osoby biorące udział w tych nowych konfliktach nie były bezpośrednio zaangażowane w spory klasowe, które stały się nieodłącznym elementem podziałów politycznych w zbiorowości przemysłowej. W pewnym momencie wielu badaczy odeszło od myśli marksistowskiej. Zaczęły powstawać tzw. „nowe ruchy społeczne”, które opierały się na nowatorskich koncepcjach i formach ruchów społecznych.

⁸ Tamże s. 118.

⁹ Tamże.

¹⁰ D. della Porta, M. Diani, *Ruchy społeczne...*, s. 7.

¹¹ J. Szczepański, *Elementarne...*, s. 125.

W latach 80 i 90 można zaobserwować kryzys ruchu robotniczego. Fala trwałych konfliktów klasowych odzwierciedlających problemy etniczne i rosnącą feminizację siły roboczej były skutkiem nieumiejętności spełnienia oczekiwań klasy robotniczej w krajach rozwijających się. Z kolei Manuel Castells zauważył wzrost znaczenia procesów konsumpcyjnych w społeczności miejskiej, znacznie odbiegając od stosunków kapitalistycznych w miejscu pracy¹². Poza tym w latach 90, szczególnie nacisk położono na rolę emocji w powstawaniu i rozwoju ruchów społecznych, które wytwarzają własne symbole i retorykę mając na celu wywołanie różnych odczuć.

W przeszłości powstawanie ruchów społecznych zależało od typowych mechanizmów komunikacji: plotek, broszur, kazań i manifestów. W świecie połączonym bezprzewodowym internetem nowe ruchy zyskały błyskawiczną popularność. Najpierw rozpowszechniły się w świecie arabskim, gdzie musiały przezwyciężyć przemoc lokalnych dyktatur. Następnie powstały w ramach sprzeciwu wobec rządów w Stanach Zjednoczonych i Europie, przede wszystkim w Hiszpanii, Grecji, Portugalii, Włoszech, Wielkiej Brytanii, a także w większości innych krajów europejskich. W Izraelu spontaniczny ruch wysuwający liczne żądania doprowadził do zrealizowania wielu swoich postulatów. W Stanach Zjednoczonych ruch Occupy Wall Street, podobnie jak wszystkie pozostałe również utworzony spontanicznie stał się wydarzeniem roku¹³. Wymienione przeze mnie ruchy ignorowały partie polityczne, odrzucały jakąkolwiek formalną organizację, stały się nieufne wobec mediów a swoje decyzje podejmowały w internecie oraz podczas lokalnych zgromadzeń. Nowe ruchy społeczne, w odróżnieniu od „starych” są następstwem, wytworem globalizacji. Stanowią odpowiedź na współczesne zagrożenia i wyzwania. Prowadzą do pozytywnych przemian w konstrukcji nowych rzeczywistości, mechanizmów kształtowania tożsamości oraz organizacji¹⁴.

Należy również wspomnieć o klasyfikacji ruchów społecznych. W większości badacze dzielą je na trzy podstawowe: ruchy reformatorskie, ruchy radykalne i ruchy ekspresyjne.

Ruchy reformatorskie charakteryzują się chęcią dokonania modyfikacji zastanych sposobów postępowania, przede wszystkim zmiana norm regulujących postępowanie właściwe czy pożądane. Głównie chodzi o normy prawne:

¹² Tamże, s. 12.

¹³ M. Castells, *W sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze internetu*, Warszawa 2013, s. 15.

¹⁴ T. Paleczny, *Nowe ruchy społeczne w warunkach globalizacji*, [w:] *Ruchy społeczne i etniczne w Ameryce Łacińskiej*, red. K. Derwich, M. Kania, Kraków 2011, s. 25.

np. zmianę prawa lokalowego w kierunku większych uprawnień właścicieli domów. Może dotyczyć to też norm obyczajowych i moralnych¹⁵. Ruchy reformatorskie powstają wtedy, jeżeli stan niepokoju społecznego obejmuje pewne ograniczone kręgi czy zbiorowości społeczne, jeżeli dążenia do zmiany istniejącego stanu rzeczy nie spotykają się z represją przy pomocy siły fizycznej, jeżeli ideologowie i przywódcy orędujący zmiany mają swobodę działania i wypowiedzania się, korzystania z publicznych środków przekazu i informacji i jeżeli niezaspokojone potrzeby nie dotyczą istotnych spraw organizacji i struktury zbiorowości. Ruch taki instytucjonalizuje się w postaci dobrowolnego zrzeszenia celowego, działa w ramach ustalonego porządku społecznego, dąży do wprowadzenia pożądanych zmian na drodze ustawodawstwa czy też zmian w systemie instytucji¹⁶.

Z kolei ruchy radykalne, rewolucyjne zmierzają do zmian najbardziej fundamentalnych, dotyczących podstawowych zasad porządku społecznego, jak również zmian wielostronnych, obejmujących różne obszary życia społecznego. Ruchy rewolucyjne mają więc zawsze aspekt polityczny, gdyż zmiana struktury klasowej społeczeństwa nie jest możliwa bez opanowania aparatu państwa, stanowiącego podstawę i narzędzie panowania klasowego. Przebieg rewolucji pozostawia zmiany w postawach, systemach wartości, we wzorach zachowania, w stosunkach między jednostkami, grupami i klasami społecznymi. Każda rewolucja niszczy wiele tradycją utrzymywanych wyobrażeń o roli klas i warstw społecznych, o ich sile i umiejętnościach działania. Rewolucja zmienia organizację i strukturę wielkich zbiorowości, zmienia system instytucji politycznych, zmienia strukturę klas i warstw, stosunki między klasami, tworzy nowe systemy wartości i przekształca kulturę społeczeństwa.

Natomiast ruchy ekspresyjne nazywane też ekspresywnymi charakteryzują się poprzez wyrażenie pewnej postawy, zachowanie, zaspokojenie potrzeby wyrażenia swojej osobowości. Są to procesy jednoczące wszystkie kategorie ludności, zarówno młode pokolenie jak i starszą generację. Stanowią chęć wyrażania postaw, przekonań, zaspokojenia potrzeby wyższości popędów. Przykładem mogą to być ruchy estetyczne, które w swojej działalności propagują nowe formy twórczości. Mogą być ruchy o podłożu filozoficznym. Stan niepokoju zostaje wyładowany formą postępowania manifestującą niezadowolenie i protest, ale protest ten jest wyrażany strojem, zachowaniem się w codziennych sytuacjach niezgodnym z ustalonymi wzorami. Ruchy ekspresywne są wyrazem powstrzymania się od udziału w zjawiskach i procesach budzących niezado-

¹⁵ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa.*, s. 161.

¹⁶ J. Szczepański, *Elementarne...*, s. 202.

wolnienie, lecz protest nie jest tu aktywny, ani wyraźnie formułowany. Ruch eksperymentalny stwarza własny świat przeżyć, własny system wartości, ale nikomu go nie narzuca. Wprowadzają znaczące zmiany i wzbogacają wzory zachowań, kryteria ocen, systemy wartości, wnoszą i propagują nowe treści intelektualne i artystyczne, propagują nowe sposoby wyrażania się, wyrażania postaw i poglądów, stwarzają nowe postawy wobec tradycji i przyczyniają się do szerzenia nowych ideologii¹⁷.

Uwarunkowania współczesnych ruchów społecznych

Analizując współczesne ruchy społeczne, należy wspomnieć o okolicznościach powstawania zbiorowych działań. Swoje rozważania przedstawię na przykładzie Arabskiej Wiosny Ludów. Wśród uwarunkowań współczesnych ruchów społecznych należy wymienić przede wszystkim uwarunkowania polityczne, uwarunkowania społeczno-demograficzne, a także uwarunkowania gospodarcze.

Arabska Wiosna Ludów nie jest pierwszą gwałtowną falą wydarzeń politycznych, która zalała Afrykę Północną i Bliski Wschód¹⁸. „Protestujący w Tunezji, Egipcie, Bahrajnie, Syrii, Jemenie i Libii oczekiwali od władz między innymi: scedowania części władzy na wybieralny parlament, możliwości działania partii politycznych, ustąpienia autorytarnych władz, wolnych wyborów, zniesienia cenzury i ograniczeń swobód obywatelskich oraz podstawowych wolności”¹⁹.

Arabskie autokracje zazwyczaj były współzależne z osobistymi rządami przywódcy państwa, traktującego je jako patrymonialną własność. Rozszerzanie władzy przywódców odbywało się kosztem formalnych instytucji. W państwach arabskich brak odwołań do ideologii, innej niż osobiste posłannictwo stało się wspólnym elementem dla przywódców arabskich. W konsekwencji społeczeństwo zaczęło utożsamiać ich zarówno z sukcesami jak i porażkami reżimu. Ograniczanie zasobów publicznych dla społeczeństwa, skutkowało tym, że władza może gromadzić ogromne korzyści, które posłużą do budowania swojego poparcia, bądź do zwalczania przeciwników²⁰. Władza w państwach arabskich sprowadza się do umiejętnego równoważenia wpływów różnych grup interesu, która opiera się na płynnym sojuszach. Czynnikiem de-

¹⁷ Tamże, 206.

¹⁸ K. Kozłowski, *Kolory rewolucji*, Warszawa 2012, s.149.

¹⁹ Tamże, s. 44.

²⁰ Tamże, s. 150.

stabilizującym jest zaborczość i egocentryzm rządzących. Niewątpliwą zachętą do wspierania władzy jest chęć dzielenia się zyskami, jeżeli zabraknie chęci, nastąpi zastój do popierania władzy. Kolejnym czynnikiem dezorganizacji jest wymykająca się spod kontroli korupcja.

Wraz z rozwojem gospodarczym państw arabskich, wzrostem poziomu wykształcenia, powstają grupy charakteryzujące się życiowymi aspiracjami, jednakże nie mogą ich spełniać w ramach autokratycznego państwa. Społeczeństwo staje się coraz bardziej wyczulone na nadmierne wykorzystywanie wielkości sfery gospodarczej dla mniejszości ściśle związanej z ekipą rządzącą.

„Wykorzystywanie przez młodych ludzi Internetu, a w szczególności portali społecznościowych, takich jak Facebook, Twitter i YouTube, a także telefonii komórkowej decydowało w dużej mierze o sukcesach antyreżimowych wystąpień. Dzięki dostępowi do innych niż państwowe mediów młodzi ludzie mogli zobaczyć jak wygląda rzeczywistość odmienna od tej, w której żyją. Z obawy przed wystąpieniami, mobilizacją i inspiracją możliwymi dzięki tym narzędziom, władze ograniczały lub uniemożliwiały dostęp do nich. To jednak motywowało młodzież do szukania alternatywnych środków. Także Internet stał się niezwykle popularnym narzędziem młodych Arabów do wyrażania swoich poglądów i otwartej krytyki autorytarnych władz. Pomógł Tunezyjczykom i Syryjczykom w informowaniu się wzajemnie o swoich akcjach i w mobilizacji do dalszych protestów. Z Facebooka i Twittera korzystali inicjatorzy demonstracji w Egipcie, organizując protesty i mobilizując swoich zwolenników. Społecznościowe media dostarczały także możliwości komunikacji i aktualizowania wiedzy”²¹.

Struktura demograficzna Północnej Afryki znacząco przyczyniła się do gwałtownych zmian społecznych obserwowanych w regionie. Afryka ma najmłodszą populację na świecie – 200 mln osób to osoby w wieku 15 – 24 lata. Eksperci uważają, że ta liczba podwoi się do 2045 roku²². Młodzi ludzie pomimo że stanowią liczną, względnie wykształconą kategorię społeczną zmagają się z problemem bezrobocia. Młode pokolenie można określić mianem pokolenia oczekującego na zmianę transformacji systemowej. Mimo zwiększenia dostępności edukacji nie można zaobserwować zapotrzebowania na odpowiednie miejsca pracy w związku z czym czas oczekiwania na zatrudnienie wydłużył się do kilku lat. Najistotniejsze etapy życia młodych ludzi takie jak: znalezienie

²¹ A. Dzisiów – Szuszczykiewicz, „Arabska wiosna” – przyczyny, przebieg i prognozy, „Bezpieczeństwo narodowe, II – 2011/18, s. 46.

²² K. Ighobor, *Africa's youth: a "ticking time bomb" or an opportunity?*, [w:] Africa Renewal, maj 2013 s. 10, [online], www.un.org/africarenewal/magazine/may-2013/africa%E2%80%99s-youth-%E2%80%9Cticking-time-bomb%E2%80%9D-or-opportunity.

pracy i założenie rodziny, zostały zakłócone przez rzeczywistość społeczną²³.

Przejawem dorosłości jest możliwość założenia rodziny i zdolność aby zapewnić odpowiedni byt. Obowiązek akumulacji kapitału spoczywa na młodych mężczyznach. Natomiast od młodych kobiet nie oczekuje się zarabiania pieniędzy, bowiem ich stan posiadania w dużej mierze zależy od zamążpójścia, a więc od wyboru odpowiedniego kandydata. Dane statystyczne niejednokrotnie wskazują, że stopa bezrobocia w arabskich republikach jest często niższa niż w Polsce. Można spekulować, że względnie dobre wskaźniki dotyczące bezrobocia mogą być odzwierciedleniem niższej rzetelności pomiaru związanej z rejestracją osób bezrobotnych.

Większość osób bezrobotnych stanowią młode osoby, aż 50 - 70% ludzi bezrobotnych. Gwarantem stabilnej pracy jest sektor publiczny, gdzie awans uzależniony jest od przepracowanych lat aniżeli wydajności. Wydłużenie momentu wejścia na rynek pracy ma pejoratywne następstwa dla młodych ludzi. Po pierwsze powoduje frustrację. Po drugie spowalnia proces założenia rodziny. Po trzecie mają zbyt dużo wolnego czasu²⁴.

Z kolei brak zatrudnienia ogranicza przejście do drugiego etapu życia jakim jest założenie rodziny. Wynika to nie tylko z większej edukacji młodych ludzi, ale przede wszystkim w wysokich kosztach zamążpójścia, bowiem młodzi oprócz przyjęcia weselnego powinni mieć własne gospodarstwo domowe, a panna młoda mahr²⁵ od pana młodego. Dlatego można zaobserwować wzrost, wieku zawarcia pierwszego związku małżeńskiego. W Algierii i Libii średni wiek zawarcia związku małżeńskiego wydłużył się o około 10 lat.

Mężczyźni nie będący w związku małżeńskim, znacznie łatwiej mogą oddać się demonstracjom, protestom, zamieszkom, aniżeli młodzi mężczyźni, którzy niedługo będą ojcami. Właśnie ten argument może tłumaczyć protesty w Libii i Tunezji. Natomiast Egipt i Jemen są przykładem, że duży odsetek zamężnych mimo wszystko uczestniczyło w demonstracjach.

Elementarnym problemem państw arabskich jest niepoprawne funkcjonowanie ich gospodarek. Okres dziesięciolecia, który bezpośrednio poprzedzał demonstracje mimo wszystko był dla państw regionu bardzo korzystny, ponieważ każde z nich odnotowało wzrost gospodarczy. Natomiast mniej korzystne okazało się to, że większość wypracowanego zysku trafiała do zawężonej grupy osób ściśle związanych z elitami rządzącymi. Stale rosnąca i urbanizująca się

²³ K. Górak - Sosnowska, *Przymusowa młodość. Społeczno – ekonomiczne uwarunkowania arabskiej Wiosny Ludów*, „Kultura polityka”, Kraków, 11/2013, s. 23.

²⁴ Tamże, s. 25.

²⁵ W islamie jest to dar ślubny, który otrzymuje panna młoda od mężczyzny, w momencie zawarcia związku małżeńskiego, na wypadek rozwodu.

populacja coraz bardziej odczuwała wzrost bezrobocia. Punktem kulminacyjnym okazał się 32% wzrost żywności w 2010 r.

Problemem dla gospodarki państw arabskich okazał się rosnący przyrost naturalny. Młode osoby w wieku od 15 do 29 roku życia stanowiły odpowiednio 38% - Tunezja, a nawet do 50% populacji – Jemen²⁶. Nadwyżka demograficzna okazała się wyzwaniem dla rządzących, jak również ujawniła wiele problemów, głównie związanych ze znalezieniem pracy. Właśnie w Jemenie wpływ na wybuch masowych protestów miały czynniki ekonomiczne. Wszeghobecny niedobór surowców naturalnych, bezrobocie stały się problemem dla władz. Również w Syrii można zaobserwować, że demonstracje spowodowane były czynnikami ekonomicznymi. Tak jak w Jemenie, oburzenie społeczeństwa spowodowały: bezrobocie przeważnie wśród młodych osób, niska płaca, a także w tej części państwa znaczący wpływ miała również susza²⁷.

Przykłady współczesnych ruchów społecznych

W tym miejscu przybliżę specyfikację współczesnych ruchów społecznych, które miały miejsce w Tunezji, Brazylii i na Ukrainie.

Wydarzenia w Tunezji zostały okrzyknięte przez prasę jaśminową rewolucją - od nazwy kwiatu, który uznawany jest za narodowy symbol Tunezji²⁸. Protesty rozpoczęły się od wysuwania żądań dotyczących poprawy zasobów finansowych i złagodzenia bezrobocia. Demonstranci domagali się odejścia od władzy prezydenta Zina Al-Abidina Ben Alego. Akty oskarżenia skierowane przeciw rządzącym dotyczyły również: korupcji²⁹, samowoli, gospodarki opartej na protekcji, bezrobocia, braku perspektyw dla młodych, drożyzny³⁰.

Wszystko zaczęło się w niewielkim, liczącym 40 tysięcy mieszkańców miasteczku Sidi Bu Zajd, położonym w zubożałym centralnym regionie Tunezji. Początkiem głównej fali demonstracji było samospalenie przed budynkiem rządowym rankiem 17 grudnia 2010 roku o godzinie 11.30³¹ Mohammeda Bouaziziego w związku z konfiskatą przez policję straganu ulicznego, na którym handlował nielegalnie owocami i warzywami. Bouazizi był 28 letnim kawalerem, który musiał wyżywić szóstkę rodzeństwa i matkę. Wielokrotnie poli-

²⁶ K. Kozłowski, *Kolory...*, s. 147.

²⁷ A. Dzisiów – Szuszczykiewicz, „Arabska wiosna”..., s. 44.

²⁸ M. Rębała, Jaśminowa rewolucja, [online], www.newsweek.pl/jasminowarewolucja,70795,1,1.html.

²⁹ Warto zauważyć, że ze względu na korupcję Tunezja jest jednym z nielicznych państw na świecie, gdzie nie działa sieć McDonald's.

³⁰ J. Armbruster, *Arabska wiosna. Rewolucja w świecie islamskim*, Wrocław 2011, s. 63.

³¹ M. Castells, *W sieci oburzenia...*, s. 35.

cjanci w sposób upokarzający konfiskowali z jego straganu owoce i warzywa, ponieważ nie był w stanie płacić łapówek lokalnej policji. Do ostatniej konfiskaty doszło w dniu samospalenia. Wtedy przyszli do niego kobieta i mężczyzna, którzy kolejny raz odebrali mu wózek. W momencie gdy zaczął się skarżyć policjantka go spoliczkowała. W konserwatywnym arabskim środowisku jest to ogromne upokorzenie. W rozpaczy, bezsilności Mohammed Bouazizi zdecydował się na desperacki krok – oblał się benzyną i podpalił. Próba samobójcza stała się wyrazem protestu przeciwko malejącym możliwościom znalezienia pracy. Kilka godzin po zdarzeniu mnóstwo młodych ludzi, którzy tak jak Bouazizi doznawali upokorzeń ze strony władz, zaczęli protestować pod tym samym budynkiem. Kuzyn Mohammeda, nagrał film z tego protestu i umieścił w internecie³². 19 grudnia 22-letni Hucine Falhi, dotknął drutów wysokiego napięcia. W momencie porażenia zdążył jeszcze krzyknąć: „Koniec z biedą! Koniec z bezrobociem!”. Społeczeństwo tunezyjskie miało dość autorytarnych rządów, wszechwładzy „Rodziny” i pogarszającej się sytuacji gospodarczej³³.

19 grudnia 2010 r. w Sidi Bu Zajd miał miejsce marsz poświęcony Bouaziziemu. Uczestnictwo w tym marszu było możliwością pokazania swojego niezadowolenia, a także pogarszającej się sytuacji życiowej głównie młodych osób. Nie obyło się bez starć z policją. Serwisy społecznościowe bardzo szybko rozpowszechniły relację z tych wydarzeń³⁴. Kilka dni później spontaniczne demonstracje rozprzestrzeniły się w całym kraju. Pierwsze demonstracje, które objęły stolicę rozpoczęły się 27 grudnia 2010 r. Początkowo protestowała młodzież, następnie dołączyły związki zawodowe. Demonstranci nie uwierzyli w obietnice prezydenta Ben Aliego dotyczące programów socjalnych dla absolwentów. Kolejne starcia doprowadziły do śmierci kilkudziesięciu osób³⁵. Coraz częściej społeczeństwo domagało się zmiany na szczytach władzy. Jednakże rządzący w Tunezji czuli się bezpieczni, ukryci za murami, chronieni przez tajne służby³⁶. Antyrządowe zamieszki doprowadziły do podjęcia decyzji przez Prezydenta o rozwiązaniu rządu i przeprowadzeniu nowych wyborów. Utworzenie nowego gabinetu Ben Ali powierzył dotychczasowemu premierowi Mohammedowi al-Ghannouszemu. Po czym Prezydent złożył rezygnację z pełnienia dotychczasowej funkcji i wraz z rodziną 14 stycznia 2011 r. opuścił Tunezję znajdując schronienie w Arabii Saudyjskiej. Premier Mohammed al-

³² Film jest dostępny online www.youtube.com/watch?v=0x2mdGimsDo.

³³ M. Kacprzyk, *Tunezja – iskra, która zmieniła świat*, [online], www.psz.pl/tekst-44037/Malgorzata-Kacprzyk-Tunezja-iskra-ktora-zmienila-swiat-arabski.

³⁴ K. Kozłowski, *Kolory...*, s. 120.

³⁵ M. Castells, *W sieci oburzenia...*, s. 35.

³⁶ J. Armbruster, *Arabska wiosna...*, s. 65.

Ghannouszi utworzył 17 stycznia 2011 r. rząd jedności narodowej, wypełniając tym samym powierzone mu zadanie. Przejściowe władze zobowiązały się do poszanowania zasad demokracji³⁷. Również takie obietnice nie przyczyniły się do zaprzestania protestów. Demonstranci domagali się, bowiem usunięcia wszystkich władz reżimu. Organizowano karawany solidarności, które spotykały się w stolicy. Karawana Wyzwolenia, marsz który wyruszył z Sidi Bu Zajd i Manzil Bu Zajjan, dotarł na plac Kasbah 22 stycznia 2011 r.³⁸. Protestujący przeciwko tymczasowemu rządowi przerwali barykady ustawione przed siedzibą Mohammeda Ghannusiego i głośno domagali się jego rezygnacji³⁹. Pod presją społeczeństwa również dotychczasowy premier ustąpił ze stanowiska. Nowy rząd pod przewodnictwem Bedżiego Caida Essebiego został zaprzysiężony 7 marca 2011 r. Władze tymczasowe zdecydowały, że 24 lipca odbędą się wybory do Zgromadzenia Konstytucyjnego, którego zadaniem będzie opracowanie nowej konstytucji. Z powodu problemów organizacyjnych w czerwcu data wyborów została przesunięta na 23 października⁴⁰.

Dzięki swobodnej komunikacji poprzez YouTube, Twittera, Facebooka cały świat mógł dowiedzieć się o protestach i brutalności tunezyjskiej policji z równoczesną obserwacją wydarzeń na ulicach miast. W internecie dużą popularność zyskało hasło „Ben Ali dégage!” (Ben Ali, wynoś się!)⁴¹. Uczestnicy nie posługiwali się jedynie językiem cyfrowym. Ściany budynków ministerstw rządowych znajdujących się przy Place du Gouvernement zostały zapisane sloganami w języku arabskim, francuskim i angielskim. W ten sposób demonstranci chcieli powiadomić środowisko zewnętrzne o swoich aspiracjach i dążeniach.

Istotną rolę w sukcesie tunezyjskiego przewrotu stanowiły internet i stacja telewizyjna Al-Dżazira, które przede wszystkim silnie oddziaływały na młodzież. Sprzeciw młodego pokolenia narodził się zarówno w internetowych portalach społecznościowych jak i poprzez sieci społeczne tworzone przez rodziny, przyjaciół etc. Dzięki temu, że stacja Al-Dżazira nie była objęta kontrolą rządową mogła istnieć współzależność między osobami umieszczającymi filmy na YouTube, a telewizją, która przekazywała informacje społeczeństwu. Jednocześnie ważną platformą wymiany poglądów stał się Twitter. Demonstranci

³⁷ K. Kozłowski, *Kolory...*, s. 121.

³⁸ M. Castells, *W sieci oburzenia...*, s. 36.

³⁹ www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/karawana-wyzwolenia-przerwala-barykady,159702.html.

⁴⁰ K. Kozłowski, *Kolory...*, s. 121.

⁴¹ M. Kacprzyk, *Tunezja – iskra...*, [online], www.psz.pl/tekst-44037/Malgorzata-Kacprzyk-Tunezja-iskra-kto-ra-zmienila-swiat-arabski.

posługiwali się hashtagem #sidibouid⁴² na Twitterze w celu sprawnego komunikowania się i omawiania bieżących spraw dotyczących tunezyjskiej rewolucji. Współczynnik penetracji internetu i telefonii komórkowej w Tunezji należy do najwyższych w świecie arabskim.

Protestujący domagali się pełnej demokratyzacji. Za tym procesem opowiedziała się również armia, która odmówiła dalszego krwawego tłumienia rewolucji. Uzyskując poparcie nowych niezależnych mediów 23 października 2011 roku odbyły się uczciwe, otwarte wybory. Przeprowadzone wybory zakończyły się – zgodnie z przewidywaniami i wcześniejszymi badaniami tunezyjskiej opinii publicznej – wyraźnym zwycięstwem islamistycznej partii „Odrodzenie” (Ennahda). Według oficjalnych wyników ugrupowanie to uzyskało ponad 41 proc. głosów, przy bardzo wysokiej frekwencji wyborczej, która wyniosła około 90 proc..

Premier Dżebala widząc coraz większe niezadowolenie społeczne zapowiedział rekonstrukcję rządu i stworzenie apolitycznego gabinetu ekspertów. Jednak nie zdobył poparcia własnej partii i poddał się do dymisji. Od 13 marca 2012 roku premierem Tunezji jest Ali Larajedh, który uzyskał poparcie wszystkich ugrupowań troiki⁴³.

W marcu 2013 doszło do kolejnego aktu desperacji Adel Chadri – 27 letni chłopak z Dżenduby, podpalił się w Tunisie, wołając „To jest Tunezja, to jest bezrobocie!”. Przyczyną jego kroku było bezrobocie i zła sytuacja materialna. Problemy gospodarcze były jedną z głównych przyczyn rewolucji, w wyniku której obalony został reżim prezydenta Ben Alego⁴⁴. Pomimo że od rewolucji minęły 3 lata, problemy socjoekonomiczne nadal pozostają poważnym wyzwaniem dla tunezyjskiego rządu.

Kolejnym państwem, które poddam analizie będzie Brazylia. 30 października 2007 rok, był dla Brazylii bardzo ważnym momentem w historii. Bowiem okazało się, że gospodarzem Mundialu w 2014 roku będzie właśnie Brazylia. W tamtej chwili nikt nie był w stanie wyobrazić sobie dalszego rozwoju wydarzeń⁴⁵.

Już pod koniec 2012 roku, bez żadnych komplikacji został otworzony pierwszy stadion na Mundial. Pomimo prężnego uruchomienia stadionu, już na początku 2013 roku, Brazylia borykała się z poważnymi problemami orga-

⁴² Hashtag #sidibouid dodany na Twitterze oznaczał tunezyjską rewolucję. Więcej informacji - www.twitter.com/hashtag/sidibouid.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ M. Kacprzyk, *Tunezja: nowy rząd uzyskał wotum zaufania*, [online], www.psz.pl/tekst-43592/Tunezja-nowy-rzad-uzyskal-wotum-zaufania.

⁴⁵ www.footbar.pl/brazylia-o-jakiej-sie-wam-nie-snilo/.

nizacyjnymi. Przede wszystkim priorytetowymi kwestiami okazały się infrastruktura komunikacyjna, a także budowa stadionów. W największym stopniu kosztowna okazała się modernizacja infrastruktury, która bezpośrednio wiązała się z budową lotnisk, modernizacją i rozwojem istniejących portów lotniczych. Priorytetowym czynnikiem warunkującym sukces imprezy było zapewnienie bezpieczeństwa ludziom uczestniczącym w rozgrywkach. Jak wcześniej wspomniałam bardzo ważna była również budowa stadionów, która była opóźniana przez robotników domagających się wyższych zarobków⁴⁶.

W związku z przygotowaniem do Mundialu 22 marca 2013 roku w Rio de Janeiro policja eksmitowała grupę Indian, którzy zamieszkiwali stare muzeum znajdujące się nieopodal stadionu Maracana. Niektórzy najemcy opuścili budynki pokojowo, inni musieli zostać wyprowadzeni siłą. Wydaleni Indianie zostali przetransportowani do lokali zastępczych. Władze Rio zobowiązały się wybudować nowe centrum kulturalne w którym Indianie będą mogli zamieszkać. Początkowo stare muzeum miało zostać wyburzone, a w miejsce budynku miał powstać parking. Władze miasta nie zaakceptowały takiego pomysłu i w ramach protestu wywalczyli, że w tym miejscu powstanie muzeum sportu⁴⁷.

Do pierwszych zamieszek doszło w momencie otworzenia kas biletowych na stadionie w Salvadorze, ponieważ kibice chcieli kupić bilet na pierwszy mecz Mundialu rozgrywany na tym stadionie. Już wtedy policja zmuszona była do użycia gazu łzawiącego i granatów dymnych⁴⁸.

Do kolejnych protestów doszło w miejscowościach Belo Horizonte i Salvadorze, ataków w wielu innych miastach. Pierwsza demonstracja była reakcją na znaczący wzrost cen biletów komunikacji miejskiej w Sao Paulo. Rozgoryczenie społeczeństwa wywoływały: korupcja, głód i ubóstwo, wielomiliardowe koszty związane z organizacją Pucharu Konfederacji 2013, Mundialu 2014 czy Olimpiady w 2016 roku. Ponad 70 tysięcy osób rozpoczęło manifestację w centrum Belo Horizonte przemieszczając się w stronę stadionu Mineirao, gdzie rozgrywany był mecz pomiędzy Meksykiem a Japonią. Pierwotnie pokojowa demonstracja przerodziła się w ostre starcia z policją. Początkowo osiemnaście osób zostało rannych, jednak sytuacja znacząco się pogorszyła po zmierzchu, gdy doszło do wybijania szyb, podpaleń, etc⁴⁹.

⁴⁶ K. Pobiedzinski, *Mundial 2014. Brazylijska samba w cieniu problemów organizacyjnych*, [online], www.psz.pl/tekst-43326/Mundial-2014-Brazylijska-samba-w-cieniu-problemow-organizacyjnych.

⁴⁷ K. Sadowska, *Brazylia. Indianie usunięci w związku z Mundialem*, [online], www.psz.pl/tekst-43666/Brazylia-Indianie-usunieni-w-zwiazku-z-Mundialem.

⁴⁸ O. Halata, *Brazylia. Zamieszki na stadionie w Salvadorze*, [online], www.psz.pl/tekst-43721/Brazylia-Zamieszki-na-stadionie-w-Salvadorze.

⁴⁹ K. Zubrzycka, *Brazylia: protesty podczas meczów o Puchar Konfederacji*, [online], www.psz.pl/tekst-44103/Brazylia-protesty-podczas-meczow-o-Puchar-Konfederacji.

W Sao Paulo ludzie protestowali przeciw zmianie w ustawodawstwie, która była jednoznaczna z ograniczaniem kompetencji Prokuratora Generalnego w wykrywaniu korupcji w przemyśle energetycznym. W tamtym momencie 35 tysięcy ludzi zablokowało największą ulicę miasta Avenida Paulista. Jedną z największych demonstracji pod względem liczby uczestników (30 tysięcy osób) miała miejsce w Santa Maria. Członkowie manifestacji sprzeciwiali się przedłużającym się procesom osób, które były odpowiedzialne za pożar w którym zginęły 242 osoby⁵⁰.

W połowie grudnia 2013 roku zainicjowany został strajk robotników, którzy budowali jeden z stadionów na Mundial. Pracownicy domagali się poprawy warunków pracy. Strajk był bezpośrednio związany z wydarzeniem, które miało miejsce 8 grudnia 2013 roku, bowiem jeden z robotników spadł z wysokości 35 metrów i zmarł w szpitalu. Personel uskarżał się, że pracował pod presją w związku z terminami oddania obiektu, a także, że warunki panujące w miejscu pracy zagrażają życiu⁵¹.

W Sao Paulo 22 stycznia 2014 roku odbyła się manifestacja zorganizowana przez Contra Copa 2014, która działa na Facebooku. Demonstracja w której wzięło udział tysiąc osób sprzeciwiała się Mundialowi. Inicjatorzy manifestacji sugerowali, że w Brazylii brakuje inwestycji w edukację, służbę zdrowia, w infrastrukturę, pogorszenie warunków egzystencji w związku z podwyżką cen. Analogicznie do wydarzeń z Belo Horizonte, również w Sao Paulo uczestnicy dopuścili się aktów wandalizmu zmuszając tym samym policję do użycia gazu łzawiącego⁵².

Niespełna dwa miesiące przed rozpoczęciem Mundialu, wybuchły zamieszki w Rio de Janeiro. Mnóstwo ludzi wyszło na ulice w proteście tajemniczej śmierci znanego tancerza, który występował w najpopularniejszej stacji w Brazylii⁵³. Uczestnicy konfliktu palili opony i samochody⁵⁴. Można zaryzykować stwierdzenie, że im bliżej rozpoczęcia Mundialu tym większa frustracja wywoływana była w społeczeństwie. W maju protesty zdecydowanie nasiliły się. Mnóstwo Brazylijczyków wyraziło swój sprzeciw wobec poniesionych wydatków na organizację Mistrzostw Świata⁵⁵.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ D. Duda, *Brazylia: strajk na budowie stadionu w Manaus*, [online], www.psz.pl/tekst-44671/Brazylia-strajk-na-budowie-stadionu-w-Manaus

⁵² O. Iskra, *Brazylia: kolejny protest przeciwko Mundialowi*, [online], www.psz.pl/tekst-44919/Brazylia-kolejny-protest-przeciwko-Mundialowi.

⁵³ www.tvp.pl/hbbtv/aplikacje/panorama/swiat/po-niewyjasnionej-smierci-tancerza-zamieszki-w-rio-de-janeiro/14911476.

⁵⁴ www.polskatimes.pl/artukul/3411783,brazylia-zamieszki-w-rio-de-janeiro-po-smierci-mlodego-tancerza-zdjecia,1,1,id,t,sm,sg.html#galeria-material.

⁵⁵ www.polskatimes.pl/artukul/3437323,brazylia-tysiacie-ludzi-protestowalo-przeciwko-zblizajacym-sie-mistrzostwom-swiata-zdjecia,id,t.html.

Kolejnym państwem, które poddam analizie będzie Ukraina. W okresie prezydentury Wiktora Janukowycza Ukraina była źle zarządzana. „Skomplikowana siatka regionalnych układów, urzędniczych koterii i korupcyjnych piramid nie pozwoliła prezydentowi skonsolidować władzy nawet w stopniu takim, jak w Rosji, choć i tak biurokratyczna machina była skrajnie niewydolna. Nieskutecznie działały na Ukrainie nawet służby mundurowe”⁵⁶. Rozwiązaniem wszystkich problemów miała być integracja z Zachodem, a więc podpisanie na szczycie w Wilnie umowy stowarzyszeniowej między UE a Ukrainą.

Szczyt Partnerstwa Wschodniego w Wilnie rozpoczął się 28 listopada 2013 roku. Głównym wydarzeniem miało być podpisanie ustalonej już umowy asocjacyjnej z Ukrainą. Kijów okazał się podatny na wpływ Moskwy. Tydzień przed rozpoczęciem szczytu Ukraina wycofała się z chęci podpisania umowy stowarzyszeniowej z UE⁵⁷.

Reakcja społeczeństwa była natychmiastowa. W ramach protestu, przeciwko wycofaniu się władz Ukrainy z podpisania umowy o stowarzyszeniu z UE, społeczeństwo zorganizowało wiec na Majdanie⁵⁸. Natychmiastową akcją usunięcia demonstrantów z Majdanu rozpoczęto 30 listopada 2013 roku. W wyniku przeprowadzonych działań co najmniej 10 protestujących ciężko raniono, a dziesiątki innych zatrzymano. Lider opozycyjnej partii UDAR Witalij Kliczko wykorzystując sytuację zapowiedział, że opozycja w odpowiedzi na siłowe tłumienie protestów uniemożliwi pracę parlamentu. Demonstracje, których głównym celem było do tej pory zmuszenie władz do podpisania umowy z UE zaczęły wyraźnie ukierunkowywać się na antyrządową rewolucję. Jeszcze tego samego dnia, w sobotę 30 listopada, odbyła się kilkunastotysięczna manifestacja na placu Mychajłowskim w Kijowie. Następnego dnia opozycja zorganizowała wielką demonstrację w Kijowie pod pomnikiem narodowego wieszca Tarasa Szewczenki⁵⁹.

W niedzielę 1 grudnia ludzie ubrani m.in. w peleryny z flagami Unii Europejskiej napadli na kordon milicji na ulicy Bankowej w Kijowie, która odpowiedziała na atak nie zważając na pokojowych demonstrantów i dzienni-

⁵⁶ M. Kaciewicz, *Pięć powodów, dla których Wiktor Janukowycz nie zbuduje na Ukrainie dyktatury*, [online], www.swiat.newsweek.pl/piec-powodow-dla-ktorych-janukowycz-nie-zbuduje-na-ukrainie-dyktatury-newsweek-artykuly,279104,1.html.

⁵⁷ E. Stasik, *Szczyt Partnerstwa Wschodniego w Wilnie. Będzie przełom?*, [online], www.dw.de/szczyt-partnerstwa-wschodniego-w-wilnie-b%C4%99dzie-prze%C5%82om/a-17258037.

⁵⁸ Z. Cierpiński, *Milicja spacyfikowała pokojowy wiec na Majdanie Niezależności w centrum Kijowa*, [online], www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=44550.

⁵⁹ www.swiat.newsweek.pl/ukraina-protesty-w-kijowie-przebieg-przyczyny-newsweek-pl,galeria,276167,1,1,4.html.

karzy⁶⁰. Tego samego dnia na głównym placu Kijowa odbył się kolejny wiec, który zgromadził według niektórych szacunków nawet do miliona uczestników. Demonstranci na Majdanie Niezależności wzniesli barykady, które blokowały dostęp do większości terytorium placu⁶¹. Na miejscu można było spotkać większość osób młodych, zarówno lokalnej społeczności, jak również osoby, które przyjechały z odległych zakątków kraju, a także z zagranicy. Wieczorem 8 grudnia, bez porozumienia z kierownictwem protestu na Majdanie, kilku sympatyków „Swobody” obaliło pomnik Lenina stojący na jednej z głównych ulic Kijowa. Obaloną statuetkę zaczęto następnie rozbijać na kawałki wśród wiwatów setek Kijowian. Na podstawie po statule Lenina zatknięto flagę Ukrainy, czerwono-czarny sztandar ukraińskich nacjonalistów oraz flagę UE⁶². W nocy z 10 na 11 grudnia milicja użyła gazu łzawiącego aby usunąć barykady otaczające demonstrantów na Majdanie Niezależności w centrum Kijowa⁶³.

Po tych wydarzeniach w Kijowie odbyły się obrady „okrągłego stołu” w których uczestniczyli prezydent Ukrainy Wiktor Janukowycz, premier Mykoła Azarow oraz liderzy opozycji Arsenik Jaceniuk, Witalij Kliczko i Oleg Tiahnybok. Prezydent wyraził swoje niezadowolenie wydarzeniami, jakie odbywały się na Majdanie Niezależności. Stwierdził również, że Ukraina nie będzie mogła normalnie funkcjonować bez odpowiednich stosunków z Rosją i krajami WNP⁶⁴. Prezydent Ukrainy Wiktor Janukowycz spotkał się z Władimirem Putinem 17 grudnia 2013 roku w celu zacieśniania strefy wolnego handlu z Federacją Rosyjską oraz pogłębianiu współpracy i koordynacji polityki handlowej także z innymi państwami Wspólnoty Niepodległych Państw⁶⁵.

Na kijowskim Majdanie 2 lutego 2014 roku odbył się kolejny wielotyśięczny wiec. W czasie manifestacji do kilkunastu tysięcy zebranych Kijowian przemawiali nie tylko liderzy trzech głównych partii opozycyjnych, ale również były minister spraw zagranicznych Ukrainy Petro Poroszenko oraz liderzy „sektora społecznego”, w tym Autorzy Majdanu Ihor Łu-

⁶⁰ A. Lelonek, *Wschodni poker a ukraińska beczka prochu*, [online], www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=44568.

⁶¹ Z. Cierpiński, *Akcje opozycji wyszły poza Majdan Niezależności*, [online], www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=44584.

⁶² Z. Cierpiński, *Kijów: milicja zlikwidowała część opozycyjnych barykad*, [online], www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=44612.

⁶³ Z. Cierpiński, *Kijowski Euromajdan nadal walczy z atakami oddziałów specjalnych milicji*, [online], www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=44622.

⁶⁴ D. Materniak, *Ukraina: obrady okrągłego stołu z udziałem prezydenta i opozycji*, [online], www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=44649.

⁶⁵ A. Lelonek, *Janukowycz za zacieśnianiem strefy wolnego handlu z Rosją*, [online], www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=44673.

cenko i Andrij Dżindzia⁶⁶. Eskalacja protestów na Majdanie miała miejsce w połowie lutego. Dochodziło do zamieszek między demonstrantami, a siłami państwowymi. Obie strony wzajemnie oskarżały się o wywoływanie gwałtownych starć i złamanie rozejmu⁶⁷. Media informowały, że w wyniku starć zginęło nawet 60 osób.

Szefowie dyplomacji Polski, Francji i Niemiec - Radosław Sikorski, Laurent Fabius i Frank-Walter Steinmeier - spotkali się 20 lutego 2014 roku z przywódcami ukraińskiej opozycji Witalijem Kliczką, Arsenijem Jaceniukiem i Ołehem Tiahnybokiem⁶⁸. Osoba reprezentująca Jaceniuka powiedziała, że omówiono sposoby, które miały doprowadzić do uniknięcia dalszej intensyfikacji konfliktu⁶⁹. Następnie szefowie dyplomacji Polski, Francji i Niemiec spotkali się z prezydentem Ukrainy. W czasie spotkania ministrowie namawiali Janukowycza do skrócenia kadencji do końca 2014 roku⁷⁰. Antyrządowe demonstracje spowodowały, że prezydent Wiktor Janukowycz został odsunięty od władzy przez Parlament. Nowym przewodniczącym Parlamentu Ukrainy został Ołeksandr Turczynow.

Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła powrót do Konstytucji z 2004 roku. Postanowienie o wznowieniu zapisów Konstytucji z 2004 roku poparło 386 deputowanych, przy minimalnym niezbędnym poparciu 300 głosów⁷¹. Wybory w skutek niewykonywania obowiązków przez prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza zostały zaplanowane na 25 maja 2014 roku. Z kolei Parlament Autonomicznej Republiki Krymu określił, że 25 maja odbędzie się referendum w sprawie niezależności Krymu. W nocy z 27 na 28 lutego uzbrojeni i umundurowani ludzie, przejęli częściowy nadzór nad lotniskami w Sewastopolu. 30 tysięcy żołnierzy ze strony rosyjskiej uczestniczyło w działaniach na Krymie.

W omawianych wcześniej państwach Tunezja, Egipt, Libia znaczącą rolę odegrały media społecznościowe. Młoda Ukrainka również posłużyła się internetem jako narzędziem przekazu. Opublikowała krótki film „I Am a Ukrainian”, który tłumaczył powody wydarzeń na Majdanie. Film został rozpropagowany przez internautów za pośrednictwem Facebooka, Twittera oraz Google+.

W wyborach prezydenckich, które odbyły się 25 maja zwycięzcą został Petro Poroszenko, który otrzymał 54,7% głosów. Kolejne miejsca zajęli: Julia

⁶⁶ Z. Cierpiński, *Kijów: kolejny wielotysięczny wiec na Majdanie Niezależności*, [online], www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=44825.

⁶⁷ www.poranny.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20140220/KRAJSWIAT/140229976.

⁶⁸ www.wiadomosci.onet.pl/swiat/zamieszki-na-ukrainie-na-majdanie-znow-wrze/85w6l.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ www.gs24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20140220/KRAJ/140229951.

⁷¹ www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=44907.

Tymoszenko (12,81%), Oleg Liaszko (8,32%), Anatolij Hrycenko (5,48%), Serhij Tihipko (5,23%)⁷². Nowy prezydent zapowiedział m.in. kontynuowanie reform i dążenie do integracji z Unią Europejską, w tym także szybkie podpisanie części handlowej umowy stowarzyszeniowej z UE, które według planów ma nastąpić przed 27 czerwca 2014 roku oraz zwielokrotnienie wysiłków na rzecz walki z korupcją⁷³.

Uwagi końcowe

Ruchy społeczne stanowią istotne pole zainteresowania socjologów i socjologii. Pozainstytucjonalna aktywność społeczna i polityczna ludzi stała się tematem licznych, mniej lub bardziej wnikliwych analiz i obserwacji. Kwestia, dlaczego, w jakich okolicznościach i w jaki sposób ludzie wyłamują się z przyjętych sposobów działania i decydują się na podjęcie wspólnego działania zbiorowego, nie jest jednak problemem jednoznacznym. Ruchy społeczne, jak całe społeczeństwo, podlegają bezustannym zmianom. Ruchy społeczne mogą być potężnymi czynnikami zmiany społecznej.

Istotnymi platformami jednoczenia się i wymiany informacji stały się media społecznościowe – Facebook, Twitter, YouTube. Na przykładzie omawianych państw (Tunezja, Brazylia, Ukraina) można zaobserwować, że globalizujące się społeczeństwo jest w stanie obalić dotychczasową władzę. Warto zauważyć, że wszystkie rewolucje zaczynały się pokojowo i początkowo celem protestujących nie było zniesienie władzy, a jedynie zachwianie systemem i jego zmiana.

⁷² www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=45381.

⁷³ www.psz.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=45403.

Damian Kokoć

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa

im. Szymona Szymonowica w Zamościu

Balkany Zachodnie jako obszar wpływów UE i Federacji Rosyjskiej

Uwagi wstępne

Aby mówić o wpływie Unii Europejskiej i Federacji Rosyjskiej na obszar Bałkanów Zachodnich, należy wyjaśnić pojęcie wpływu. Wpływ zakłada możliwość wywierania przez podmiot lub podmioty okoliczności poprzez oddziaływanie własnego postępowania¹. Wpływ zakłada prowadzenie działalności, która ma na celu wywieranie presji wspólnie przez podmioty międzynarodowe tudzież osoby, instytucje, państwa. Oddziaływanie rzutuje na współpracę, która w mniejszym lub większym stopniu przeistacza się w integrację. Integracja na płaszczyźnie regionu Bałkanów Zachodnich opiera się na scalaniu oraz na uzmysłowieniu drogi państw położonych w tej części Europy.

Już od momentu zakończenia wojny na Bałkanach istotnymi czynnikami były relacje pomiędzy Wspólnotą Europejską (państwami europejskimi) oraz Federacją Rosyjską, gdyż te dwa podmioty wywierały wpływ na stosunki w tym regionie.

Relacje państw bałkańskich z Federacją Rosyjską miały nie tylko znaczenie polityczne ze względu na czynnik historyczny, lecz szczególne znaczenie miał czynnik gospodarczy, zwłaszcza energetyczny. Stosunki z Rosją mają dla Bałkanów Zachodnich duże znaczenie, gdyż wybór pomiędzy dwoma podmiotami wyklucza jeden z nich oraz pozbawia wpływu na dalszy rozwój kształtu stosunków międzypaństwowych.

Obecnie region Bałkanów Zachodnich przechodzi proces zmian w różnych sferach – politycznych, społecznych i gospodarczych. Każda zmiana zbliża ten region do integracji europejskiej, co przyczynia się również do odbudowy więzi pomiędzy narodami i państwami europejskimi. Granice państwowe

¹ www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCAQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.sciaga.pl%2Ftekst%2Fzalacznik%2F16095%2F&ei=8iEHVOOTHMXT0QXhsYGwBA&usg=AFQjCNEkd-kQ7lefhmFuCffxaPPGDZARxjw&bvm=bv.74115972,d.d2k

często były cechą charakterystyczną państw bałkańskich, w których dochodziło do konfliktów, lecz nigdy ten region nie był pozbawiony oddziaływania innych podmiotów.

I. Region Bałkanów Zachodnich w stosunkach międzynarodowych

Pojęcie regionu w stosunkach międzynarodowych stanowi jedną z bardziej rozwojowych tendencji w nauce, a słowo “region” przez ostatnie lata stało się realnym odzwierciedleniem współpracy państw². Choć pojęcie jest niejednoznaczne, gdyż różnice historyczne, kulturowe, polityczne powodują wieloznaczność interpretacji to można wyróżnić kilka dyscyplin naukowych, w których pojęcie regionu występuje w badaniach³. Etymologiczne pojęcie regionu wywodzi się od łacińskiego słowa “regio” oznaczającego “obszar kraju wyróżniający się charakterystycznymi cechami (geograficznymi, etnograficznymi itp.) od innych obszarów; okręg, okolica, rejon, dzielnica”⁴.

W ekonomii regionem określane jest “zwarty przestrzennie, wewnętrznie powiązany układ gospodarczy, wypełniający określone funkcje w ramach terytorialnego podziału pracy”⁵. W geografii region zostaje sklasyfikowany na poszczególne części Ziemi, a za warunek klasyfikacji bierze się rozmieszczenie przestrzenne. Za makroregiony przyjmuje się obszary kontynentalne i morskie (oceany), zaś za mikroregiony obszary wyodrębnione z kontynentów, oceanów na samodzielne jednostki⁶. W geografii fizycznej region oznacza “kompleks przyrodniczy wyróżniany dzięki cechom, które wynikają z położenia, historii rozwoju oraz współczesnych procesów zmian środowiska geograficznego”⁷. Słownik pojęć geografii społeczno – ekonomicznej definiuje region, jako “obszar cechujący się jednorodnością cech środowiska przyrodniczego, zjawisk społeczno- gospodarczych, unikalną historią i tradycjami kulturowymi”⁸. W rozumowaniu geografii politycznej według Janusza Gilasa “regionem politycznym jest obszar jednorodny pod względem badanych cech politycznych (...), a wydzielenie regionów ekonomicznych oparte jest często na kryterium

² E. Haliżak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2006, s. 28.

³ H. Dumała, *Region jako pojęcie nauki o stosunkach międzynarodowych*, Lublin 1994, s. 37-45.

⁴ *Słownik wyrazów obcych*, red. J. Tokarski, Warszawa 1980 s. 634.

⁵ www.edupedia.pl/words/index/show/292435_slownik_pojec_geografii_spolecznoekonomicznej-region_ekonomiczny.html [dostęp: 15.01.2014].

⁶ F. Gołębski, *Bałkany determinanty stabilności*, Warszawa 1982, s. 2.

⁷ *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 9, Warszawa 1967, s. 746.

⁸ www.edupedia.pl/words/index/show/292433_slownik_pojec_geografii_spolecznoekonomicznej-region.html [dostęp: 15.01.2014].

jednolitej władzy politycznej, ma ona, bowiem wielki wpływ na sposób życia ludzi i wykorzystywanie bogactw naturalnych. Dodaje się nawet, że jedynymi istniejącymi regionami, zdaniem niektórych geografów, są państwa”⁹. W przeszłości wielokrotnie łączono politykę międzynarodową z czynnikami geograficznymi takimi jak: położenie geograficzne, ukształtowanie wybrzeży¹⁰. Czynniki te stały się niewystarczające, gdyż elementy nie tylko geograficzne wpływają na więzi, które stwarzają podstawy do rozwoju regionów międzynarodowych. Czynniki określają istnienie regionu oraz zależności od innych podmiotów w stosunkach międzynarodowych. Szczególnie trzeba brać pod uwagę uwarunkowania, które decydują o równowadze regionalnej lub o jej braku¹¹. Kryteria regionu to nic innego jak cechy, które muszą spełniać elementy, aby utworzyć region międzynarodowy. Do głównych kryteriów należą:

- doświadczenia historyczne;
- więzi społeczno- kulturowe;
- tożsamość zbiorowa;
- interesy gospodarcze;
- bezpieczeństwo¹².

Edward Haliżak przedstawił swoje kryteria, do których zaliczył cechy geograficzne, systemowe oraz wspólnego interesu regionalnego. Geograficzne aspekty to nic innego jak tylko sąsiedztwo państw - niezbędny warunek w funkcjonowaniu regionów międzynarodowych. Do systemowych zaliczył region, który określił, jako „system” wzajemnych powiązań państw, między którymi można określić granice. Ostatnie kryterium, wspólny interes regionalny, odnosi się do integracji oraz wzajemnych korzyści wynikających z interesu regionalnego¹³.

Amerykańscy teoretycy: Louis J. Cantori i Steven L. Spiegel wypracowali trzy systemy regionu i ujęcia go w sposób analityczny. Do nich zaliczyli systemy: dominujący, który polega na konfrontacji największych narodów świata na arenie międzynarodowej, podporządkowany, czyli współpraca wszystkich regionów, jako całości, wewnętrzny, stosunki organizacji w państwie narodowym tworzących politykę wewnętrzną¹⁴.

⁹ J. Gilas, *Regionalne systemy normatywne*, [w:] *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, red. J. Białocerkiewicz, Warszawa 1978, s. 62.

¹⁰ R. Bierzanek, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Warszawa 1972, s. 27.

¹¹ F. Gołembski, *Bałkany...*, s.15.

¹² H. Dumala, *Regiony międzynarodowe w teorii i w praktyce*, [w:] *Regiony w stosunkach międzynarodowych*, red. I. Topolski i inni, Lublin 2009, s. 16.

¹³ E. Haliżak, *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak i inni, Warszawa 2006, s. 274.

¹⁴ F. Gołembski, *Bałkany...*, s.16.

Kolejnym teoretykiem, który zaproponował podział jest Andrzej Czarnocki, dla którego decydujące są dwa kryteria: obiektywne oraz subiektywne. Do obiektywnych należą więzi regionów w aspektach polityki, ekonomii i kultury. W ujęciu subiektywnym to uświadomienie w państwach przynależności do współpracy i integracji regionów¹⁵. Dla Janusza Węca istnieją trzy decydujące kryteria: historyczno-geograficzne, ekonomiczne oraz społeczno-kulturowe¹⁶. Choć te kryteria nie dziwią to przedstawione przez innych geopolityków już tak. Kryteria wyznawane przez Williama R. Thompsona budzą mieszane uczucia, gdyż państwa są porównywane do gry aktorskiej, a ich sukces zależy od cykliczności i intensywności oddziaływania punktu na inne jego części, sąsiedztwa aktorów, uznania „teatru działań” za obszar w stosunkach zewnętrznych i wewnętrznych aktora, objęcie większej liczby aktorów w stosunkach regionalnych¹⁷.

Czynniki stają się wskazówkami dla dalszej współpracy regionów. Nie tylko czynniki geograficzne są decydujące, ale między innymi lojalność, integralność, efektywność interesów, gospodarka, wspólny interes oraz patriotyzm regionalny.

Kryteria w dużej mierze decydują o charakterze dążeń regionów w stosunkach międzynarodowych. Jedne kryteria są w sferze subiektywizmu regionu, a drugie w realizmie skierowanym na współpracę międzynarodową i międzyregionalną.

Ewolucja związana ze zmianami w założeniach geopolitycznych nastąpiła w XX wieku. Brytyjski teoretyk Saul Bernard Cohen przedstawił nowy geopolityczny model świata, w którym wyróżnił dwa typy regionów: geostrategiczne i geopolityczne¹⁸. Wedle geopolityka obszary geostrategiczne to regiony, które posiadają własny system relacji, który wyróżnia je na tle globalnym świata. Istnieją więc dwa regiony o takim charakterze: amerykański - morski oraz radziecki - kontynentalny¹⁹. Do obszaru morskiego Cohen zaliczył pięć regionów: amerykański i karaibski, Europę morską z Maghrebem, Amerykę Południową, Afrykę Subsaharyjską oraz Oceanię (Japonia i Koreą Południową), natomiast do regionów kontynentalnych zaliczył dwa regiony: Europę Wschodnią i Azję Wschodnią²⁰. Przy czym dostrzegł wokół Indii tworzący się trzeci

¹⁵ A. Czarnocki, *Pojęcie regionu*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2006, s. 240.

¹⁶ J. Węc, *Regionalizacja w państwach Unii Europejskiej (Republika Federalna Niemiec, Belgia, Włochy i Hiszpania)*, „Przegląd Zachodni” 1994, nr 2, s. 132.

¹⁷ H. Dumala, *Regiony...*, s. 17.

¹⁸ Tamże, s. 18.

¹⁹ F. Gołembski, *Balkany...*, s. 5.

²⁰ H. Dumala, *Regiony...*, s. 18.

region, geostrategiczny. Natomiast regiony geopolityczne oparte są na uwarunkowaniach geograficznych, do których zaliczane są bliskość położenia oraz integralność państw na płaszczyźnie politycznej i gospodarczej. Teoretyk spostrzegł, że system bipolarny (dwubiegunowy) już na początku lat 60 ulega rozpadowi. Zastanawiając się nad pojęciem regionu w stosunkach międzynarodowych można scharakteryzować pojęcie „region międzynarodowy”, który wiąże się bezpośrednio z działaniem interesów dyplomatycznych. Powyższe pojęcia odnośnie samego regionu uświadamiają, że nie należy tylko podchodzić do pojęcia z perspektywy geograficznej. Samo pojęcie region międzynarodowy ma więcej wspólnego z socjologią, ekonomią, psychologią niż z samą geografią. Region to wspólnota interesów państw i jego znaczenie na arenie międzynarodowej, a uwarunkowania mogą występować ze zróżnicowaniem od konkretnego przypadku ze zmiennością oddziaływania²¹.

Głównym celem kształtowania się regionów międzynarodowych jest wspólny interes i potrzeby państw na płaszczyźnie ich realizacji. Niezbędna jest współpraca państw, gdyż samodzielność państwa nie gwarantuje sukcesu, a jeden osamotniony podmiot nie odniesie zamierzonych celów. W stosunkach międzynarodowych nieporozumienia wynikają z odmiennych celów, a ich złagodzenie odbywa się przez umiejętną mediację dyplomatyczną. Zdarza się, że nawet wspólny interes może przyczynić się do powstania konfliktu w regionie. Dążenie do zmiany status quo w regionie może przyczynić się do irracjonalnych zachowań państwa powodujących modyfikację sojuszy zewnętrznych, które sprzyjają aspiracjom narodowym. Taki proces będzie postępował oraz destabilizował sytuację wewnętrzną w regionie. Taką samą sytuację można dostrzec w sferze ekonomicznej, gdzie państwa uczestniczące w stosunkach regionalnych bardzo często nie zważają na interes całego regionu, lecz tylko na własne potrzeby. Sposoby do zwalczania procesów, które eliminują integralność grup społecznych, narodów mogą mieć charakter irracjonalny, a konsekwencją tego jest odrzucenie systemu wartości na poszczególne sfery życia społecznego, kulturowego, religijnego²². Wspólny interes regionalny nie jest kluczową kwestią i nie staje się priorytetem nad interesem narodowym państw. Choć każde uczestniczące w tym procesie państwo zdaje sobie sprawę z rangi poniesionej konsekwencji, to interes całego regionu jest ponad wszystkim klasyfikacjami, staje się kluczowym elementem.

Region międzynarodowy możemy traktować, jako „przestrzenną ograniczoną część kuli ziemskiej, stanowiącą funkcjonalną całość przez wzajem-

²¹ H. Dumala, *Regiony...*, s. 16.

²² F. Golemski, *Bałkany...*, s. 47.

ne rozmieszczenie państw charakteryzujących się wspólnotą interesów i cech decydujących o ich znaczeniu w międzynarodowym układzie sił²³. Tak, więc region międzynarodowy traktujemy, jako wspólnotę interesów państw występujących w danym obszarze geograficznym.

W stosunkach międzynarodowych regiony jak w innych dziedzinach nauk społecznych mogą zostać przyporządkowane do klasyfikacji, która jest uwarunkowana elementami charakteryzującymi dany obszar.

Regiony międzynarodowe, opierając się na czynnikach geograficznych możemy podzielić na:

- kontynentalne: Afryka, Ameryka Północna, Europa, Australia;
- podregiony (subkontynentalne), podzielone na znaczne części kontynentu: Bliski Wschód, Europa Wschodnia;
- fragmenty kontynentów: Bałkany, Azja Południowa;
- regiony przyległe do akwenu morskiego i zaczerpnięte nazwę od niego: Karaiby, region Morza Czarnego, region Morza Bałtyckiego²⁴.

Region Bałkanów nazywany Półwysp Bałkański, który leży w Europie Południowo- Wschodniej, otoczony jest wodami: na zachodzie - Morzem Jońskim i Adriatyckim, na południu – Śródziemnym, Egejskim i Marmara. Północna granica nie jest tak oczywista, bowiem wynika ona nie z naturalnych granicach geograficznych²⁵, lecz decyzji politycznych. Rzeki Drawa i Prut są wyjątkami, bo tylko one mogą być uznawane za częściowe granice.

Bałkany biorą swoją nazwę od pasma górskiego- Bałkan łączącego Adriatyk z Morzem Czarnym. R. L. Wolff, uważa, że Bałkany to: „Właściwe góry Bałkan, pasmo, które nadaje całemu regionowi swoją nazwę (...),”²⁶.

Do Bałkanów Zachodnich zalicza się 7 państw: Bośnię i Hercegowinę, Chorwację, Czarnogórę, Macedonię, Serbię, niepodległe Kosowo i Słowenię, która jest częściowo na terenie Bałkanów, a autorzy często uznają Słowenię, jako kraj nienależący do Półwyspu ze względu na historię, kulturę a nawet geografę. Jedno, co łączy Słowenię z regionem Bałkanów to, że państwo to było republiką jugosłowiańską²⁷.

Powierzchnia Bałkanów Zachodnich wynosi około 337 800 tys. km²²⁸, a na terenie przeważają góry. W środkowej części znajduje się Masyw Harcyński, do

²³ H. Dumala, *Regiony...*, s. 22.

²⁴ Tamże, s. 20.

²⁵ Tamże, s. 75.

²⁶ F. Golebski, *Bałkany...*, s. 50.

²⁷ www.aroundbalkans.weebly.com/czym-s261-ba322kany.html [dostęp: 17.01.2014].

²⁸ T. Krynicka- Tarnacka i inni, *Moje miejsce w Europie*, Toruń 2001, s. 41.

którego wchodzi: Rodopy, Masyw Serbsko - Macedoński i Pelagoński. Półwysep znajduje się w strefie młodych alpejskich fałdowań a do nich należą: Stara Płanina, Góry Dynarskie. Na Półwyspie przepływa wiele rzek. Najważniejsza z punktu widzenia żeglugi jest Wielka Morawa, która jest dopływem największej rzeki Europy – Dunaju. Na terenie Bałkanów znajdują się również jeziora, a są nimi: jezioro Szkoderskie, Prespa i Ochrydzkie. Klimat jest zróżnicowany na całym Półwyspie. Jeśli chodzi o klimat to można Półwysep podzielić na strefę północną – kontynentalną oraz na południową – śródziemnomorską²⁹. Uwarunkowania geograficzne Bałkanów były kluczowym elementem w dziejach Europy. To na Półwyspie rozwijały się stosunki między Wschodem a Zachodem, Północą a Południem, a Bałkany były i nadal są pomostem we współpracy. F. Gołębski odwołał się w swojej książce do stwierdzenia R.L. Wolffa, który napisał, że „w czasach współczesnych drogi: Nisz – Płowdiw – Istambuł, Nisz – Skopje – Saloniki, pozostały nadal, tak jak zawsze były przedtem, głównymi szlakami. To przez te doliny i ponad nimi przebiegały drogi i szlaki kolejowe. W czasie I wojny światowej armie Ententy zadały pierwszy poważny cios Niemcom maszerującym na północ od Salonik wzdłuż dolin Wardaru i Morawy do Niszu i Belgradu. Podczas II wojny światowej partyzantka wielokrotnie przecinała linie kolejowe biegnące w południowych częściach tych dolin, które stanowiły drogę strategiczną, którą dostarczano zaopatrzenie na południe do Salonik dla regionu śródziemnomorskiego i dla marszałka Rommla w Afryce Północnej. Niemcy sami uważali, że ich przegrana w Afryce Północnej ma związek z atakami partyzanckimi na życiowo ważną linię zaopatrzenia na Bałkanach”³⁰.

Również nie można zapominać o czasach wcześniejszych, w których nie występowała nazwa Bałkany, lecz Turcja Europejska, Półwysep Grecki, Półwysep Bizantyjski, Półwysep Iliryjski. Dopiero jak źródła wskazują, po raz pierwszy, francuski Pisarz A. Boue wprowadził takie określenie dla Starej Płaniny³¹.

Czynniki geograficzne mogły, ale nie musiały stać się elementem w niestabilności tego regionu, a dowody świadczą, że okupacja turecka odegrała najistotniejszą rolę na Bałkanach od XIV wieku, aż do początków XX. Kształtowały się ruchy nacjonalistyczne, które znalazły odzwierciedlenie w aspiracjach terytorialnych. Choć do końca nie zostały zrealizowane, to w świadomości mieszkańców pozostaje obawa przed ponownym odrodzeniem ich w własnym regionie.

²⁹ F. Gołębski, *Bałkany...*, s. 51.

³⁰ F. Gołębski, *Bałkany...*, s. 52.

³¹ Tamże, s. 51.

Same doświadczenia historyczne odbiły piętno na postrzeżeniach geopolityków, dla których wydarzenia pozostawiły nieodzowny wpływ na funkcjonowanie narodów bałkańskich, jak ich partnerów we współpracy. Zainteresowanie regionem kształtowało się od początku, gdyż państwa zainteresowane regionem musiały dostrzec zaangażowanie państw bałkańskich w procesy integracyjne.

Położenie geograficzne Bałkanów Zachodnich ma unikalne znaczenie, gdyż region ten graniczy z trzema kontynentami - Europą, Azją oraz Afryką, a Bałkany stanowią kluczowy element w szlakach handlowych, komunikacyjnych, które od lat było przeprawą ze wschodu na zachód i z południa na północ. Region przez wieki był w centrum zainteresowania wielkich mocarstw, zwłaszcza Rosji, która chciała mieć wpływy w kluczowych cieśninach – Bosfor i Dardanele³².

Ujęcie geograficzne ma charakter nie tylko terytorialny, ale również polityczny. Granice wyznaczają terytorium, lecz polityka państw ma głębszą inicjatywę nie tylko na obrzeżach państwa, ale również poza nią. Granice to umowne linie oddzielające państwa, ale weryfikatorem słuszności oraz konieczności ich są obywatele.

Polityka Unii Europejskiej wobec Bałkanów Zachodnich

Rozmowy dotyczące przyszłości Bałkanów Zachodnich są powiązane ze znacznie szerszą dyskusją w Europie, która nasuwa pytanie „rozszerzenie na zewnątrz czy integracja wewnętrzna?”³³. Kluczową sprawą będzie znalezienie konsensusu pomiędzy zagwarantowaniem stabilności wewnętrznej UE a korzyściami płynącymi z procesu rozszerzenia UE.

Wśród państw europejskich istnieje prawie całkowite porozumienie (wątpliwości budzi jedynie niejasna sytuacja Kosowa) odnośnie polityki rozszerzeniowej. Ze względu na zróżnicowanie geograficzne, polityczne, gospodarcze, religijne i historyczne istnieją nieujednolicone, które wpływają na proces akcesyjny z państwami regionu. Przykładem jest czynnik geograficzny, który ma często największy wkład w integrację – państwa sąsiadujące z regionem (Węgry, Rumunia, Bułgaria, Grecja oraz przez Morze Adriatyckie Włochy) dążą do jak najszybszej współpracy państw bałkańskich z UE.

Pozytywne stanowisko wobec akcesji Bałkanów Zachodnich do UE mają również państwa Europy Środkowo – Wschodniej: Polski, Czech, Słowacji,

³² H. Dumala, *Regiony...*, s. 78.

³³ J. Muś, *Bałkany Zachodnie...*, s. 20.

Litwy, Łotwy, Estonii, a także Cypru i Malty państw, które same niedawno były na progu procesu integracyjnego. Dla Słowacji i Czech Bałkany Zachodnie stanowią priorytet w polityce zagranicznej, w związku, z czym czynnie uczestniczą (mimo ograniczeń gospodarczych oraz finansowych) w integracji tego regionu z Unią³⁴. Podobne zdanie mają również Hiszpania, Grecja i Portugalia, które patrzą na polepszenie sytuacji na Bałkanach po wejściu do UE. Oprócz wymienionych państw szczególnie przychylnie nastawione są państwa Europy Zachodniej – Francja, Niemcy oraz Austria. Państwa takie jak Niemcy i Francja chcą mieć udział w wewnętrznym procesie integracji europejskiej oraz w poszerzeniu UE o kolejne państwa. Akcesja, która przyniesie pozytywny rezultat na pewno podniesie prestiż tych państw oraz wzmocni pozycje w szeregach unijnych. Austria nie tylko wzmocnia swoją pozycję polityczną i poszerza inwestycje gospodarcze, ale również buduje dialog społeczny i kulturowy – Mitteleuropa³⁵.

Członkostwo państw bałkańskich będzie również miało pozytywne konsekwencje dla pozostałych państw Morza Śródziemnego oraz państw Kaukazu. Przychylne temu są – Hiszpania, Grecja i Cypr, z kolei przychylność Holandii jest uzależniona od bezwarunkowej współpracy z Międzynarodowym Wymiarom Sprawiedliwości, która jest warunkiem do przystąpienia tychże państw do Unii Europejskiej.

Kolejnymi państwami, których stosunek do rozszerzenia wynika ze specyficznych uwarunkowań kulturowo-historycznych oraz geograficznych, to państwa pozostające w wyjątkowo przyjaźliwych stosunkach z jednym z państw regionu. Odnosi się to Rumunii i Bułgarii (a także omawianych wyżej Grecji i Włoch), z reguły konsekwentnie wspierających prowadzoną przez serbskie władze politykę europejską.

Polityka niektórych państw członkowskich zdeterminowana jest także przez kwestie narodowościowe. Na przykład zarówno Węgry jak i Słowacja wspierają zamieszkującą serbską Wojwodinę, odpowiednio węgierską i słowacką mniejszość etniczną. Macedonia z kolei pozostaje w skomplikowanej sytuacji ze względu na historyczne i narodowe roszczenia zarówno Bułgarii, jak i Grecji odnośnie do macedońskich ziem, tożsamości narodowej Macedończyków i nazwy państwa macedońskiego.

Bałkany stanowią dla polityki europejskiej region, który odgrywa w relacjach pomiędzy państwami istotną rolę. Państwa europejskie widzą możliwość

³⁴ www.demoseuropa.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=520%3A%20coemy-wreszcie-bakany&catid=128%3A2010kom&Itemid=153&lang=pl [dostęp: 05.05.2014].

³⁵ www.geopolityka.net/mitteleuropa/ [dostęp: 06.05.2014].

pomocy Bałkanom w procesie integracyjnym, która przyniesie im samym wzmocnienie pozycji na arenie europejskiej oraz pomoże zbliżyć stosunki pomiędzy podmiotami w stosunkach międzynarodowych. Taka pomoc na pewno w przyszłości da rezultaty, które będą odzwierciedlać skuteczność polityki w tym regionie.

Polityka Federacji Rosyjskich wobec Bałkanów Zachodnich

Państwa tego regionu po II wojnie znalazły się w pobliżu radzieckiej strefy wpływów, a ten fakt do tej pory wpływa na specyfikę relacji z Federacją Rosyjską. Znakiem szczególnym w relacjach pomiędzy Federacją Rosyjską a państwami regionu jest asymetria, która przejawia się w obszarze politycznym oraz gospodarczym³⁶.

Po upadku bloku wschodniego i Związku Radzieckiego państwo rosyjskie straciło swoją pozycję w regionie. W latach 90 większość państw skierowało swój kurs ku Zachodowi – Rada Europy, WE (Unia Europejska).

Dominacja instytucji europejskich oznaczała w tamtym czasie niemożność powrotu Federacji Rosyjskiej do pierwowzoru strefy wpływów funkcjonujących na zasadach wypracowanych przez lata. Sytuacja, która została ukształtowana stworzyła nowe możliwości zbudowania strefy, która polegałaby na równouprawnieniu w stosunkach bilateralnych podmiotów, które będą w nich uczestniczyć.

W ostatnim 15-leciu region Bałkanów był postrzegany z punktu widzenia Federacji Rosyjskiej, jako obszar z perspektywy politycznej jak i polityczno – wojskowej. Kluczową kwestią była rywalizacja z Zachodem o strefy wpływów, szczególnie zauważalna podczas konfliktu zbrojnego oraz problemów związanych ze statusem Kosowa. Taka sytuacja oraz ogólne osłabienie pozycji ze względu na ograniczone możliwości oddziaływania Rosji w stosunkach międzynarodowych było widoczne podczas kryzysu społeczno – gospodarczego, który spowodował osłabienie stosunków z państwami bałkańskimi³⁷.

W latach 1999 – 2001 Rosja znowu zaczęła interesować się Bałkanami Zachodnimi, gdyż większość państw stała się potencjalnymi kandydatami do przystąpienia do UE oraz chciała bezpośrednio odbudować swoje wpływy gospodarcze oraz pośrednio polityczne w tym regionie. W regionie

³⁶ M. Raś, *Europejska polityka Federacji Rosyjskiej [w.] Polityka zagraniczna Rosji*, red. S. Bielen i inni, Warszawa 2008, s. 105.

³⁷ Tamże, s. 106 – 107.

można wyróżnić państwa, z którymi Rosja współpracuje z łatwością oraz konstruktywnie - Słowenia, Serbia. Rosja stara się rozwinąć Gazociąg Południowy (South Stream), który stałby się konkurencyjny dla unijnego Nabucco³⁸, współpracując z państwami regionu³⁹. Koniec lat dziewięćdziesiątych przyniósł wzrost zainteresowania Rosji omawianym regionem. W znacznej mierze wiązało się to z akcesją większości państw regionu do UE, lecz wynikało także z chęci odbudowy rosyjskich wpływów gospodarczych oraz - pośrednio - politycznych. Próbując restaurować swoje wpływy, Kreml postawił zdecydowanie na instrumenty ekonomiczne, szczególnie na uzależnienie państw regionu od dostaw rosyjskich surowców oraz na inwestycje w sektorze paliwowo-energetycznym⁴⁰.

W początkowej fazie możliwość rozszerzenia UE była w Rosji postrzegana, jako alternatywa poszerzenia NATO. Dopiero po jakimś czasie zaczęto obawiać się ekspansji oraz szerszej linii brzegowej, która stanowiłaby nowy system proeuropejski bez udziału Rosji. Federacja nie była również przychylna integracji ze względu na możliwość naruszenia interesów rosyjskich (utrata pozycji międzynarodowej oraz osłabienie wpływów ekonomicznych w Europie)⁴¹.

Niechęć nasiliła się w momencie przystąpienia nowych państw do UE w 2004 roku. Państwa wniosły do UE sceptyczne nastawienie do Federacji ze względu na przeszłość historyczną. Federacja obawia się również, że jeżeli dojdzie do członkostwa państw Bałkanów Zachodnich to państwa nieprzychylnie Rosji (Polska, Estonia, Litwa i Łotwa) zaczną budować wobec Rosji barierę skutkującą pozostawieniem Rosji samej sobie.

Wyraźna dominacja instytucji zachodnich w regionie oznaczała niemożność powrotu Moskwy do swojej tradycyjnej strefy wpływów na zbliżonych do dotychczasowych zasadach. Nowa sytuacja międzynarodowa stworzyła wyjątkową możliwość (czy raczej - z punktu widzenia Rosji - konieczność) zbudowania bardziej równoprawnych stosunków bilateralnych. Wspomniana asymetria relacji dwustronnych została bowiem "wtopiona w szerszy kontekst stosunków regionalnych i globalnych"⁴².

³⁸ Nazwa proponowanego gazociągu, którym transportowany miał być gaz ziemny z Iranu, Azerbejdżanu, Rosji lub wschodniej części Turcji do Austrii poprzez Bułgarię, Rumunię i Węgry. Zdaniem niektórych ekspertów, Nabucco miało stanowić alternatywę wobec rosyjskiego monopolu na dostawy gazu do Europy Środkowo-wschodniej projektu zrezygnowano w 2013 roku, www.ebe.org.pl/nasz-temat/wiadomosci-dnia/koniec-projektu-nabucco-gaz-poplynie-przez-gazociag-transadriatycki.html [dostęp: 09.05.2014].

³⁹ Tamże, s. 107.

⁴⁰ www.stosunki-miedzynarodowe.pl/polityka-zagraniczna/912-polityka-rosji-wobec-europy-srodkowej-i-wschodniej-oraz-balkanow

⁴¹ A. Legucka, Raport, *Rosyjska wizja Unii Europejskiej*, Kraków 2009, s. 14.

⁴² S. Bieliń, M. Raś, *Polityka zagraniczna Rosji*, Warszawa 2008.

W minionej dekadzie region Europy Środkowej i Wschodniej oraz Bałkanów budził zainteresowanie Federacji Rosyjskiej głównie w kontekście politycznym i polityczno-wojskowym. W grę wchodziła przede wszystkim rywalizacja z Zachodem o strefy wpływów. Szczególnie widoczne stało się to w przypadku konfliktów na Bałkanach (zwłaszcza problemów związanych z Kosowem). Takie podejście, obok ogólnego osłabienia możliwości oddziaływania nowej Rosji w stosunkach międzynarodowych, związanego z kryzysem społeczno-gospodarczym, generowało zmniejszenie zainteresowania relacjami bilateralnymi z poszczególnymi państwami regionu.

Rosja chce budować wizję neorealistyczną, która ma być kształtowana w oparciu o siłę militarną, dążącą do zdominowania stosunków międzynarodowych przez potęgę, w której wszystkie podmioty mają być podległe jej temu. Według Rosji, Bałkany powinny stać się regionem, w którym każde państwo będzie decydowało o swoim losie, a nie być tylko „marionetkami” w grze między Wschodem a Zachodem⁴³.

Uwagi końcowe

Współpraca regionalna funkcjonuje od momentu, od kiedy zaistniały granice państwowe, jednakże po zakończeniu II wojny światowej nadano jej nową jakość. Najpierw w Europie Zachodniej, a następnie po rozpadzie systemu bipolarnego w 1989 roku w Europie Środkowo-Wschodniej i na Bałkanach, w efekcie włączania w procesy integracji władz państwowych, regionalnych i lokalnych instytucjonalizowano tę współpracę. Nie bez przyczyny wzrost aktywności społeczności lokalnych i regionalnych w tym zakresie zainteresował badaczy z wielu dziedzin naukowych. Zauważono, że znaczenie współpracy transgranicznej w realizacji takich celów jak m.in. wzrost gospodarczy, spajanie rozbitych terenów, utrwalanie transformacji systemów społeczno-gospodarczych na Bałkanach, czy usuwanie głębokich konfliktów narodowych, jest znaczące i nie można podejść do tego zjawiska obojętnie. Co więcej, na dotychczasowym etapie rozwoju stosunków międzynarodowych nieporównywalnie większe możliwości stworzenia sprawnie działających mechanizmów współpracy występują w skali regionu, gdyż właśnie tutaj najłatwiej można znaleźć punkty styeczne dla priorytetów społecznych, politycznych i gospodarczych w tym również oddziaływania samego wpływu na podmioty uczestniczące w stosunkach międzynarodowych oraz samych członków Wspólnoty Europejskiej oraz Federacji Rosyjskiej.

⁴³ www.forum.gazeta.pl/forum/w,902,106274444,106274444,Szef_MSZ_Serbii_cale_Balkany_powinny_byc_w_UE.html [dostęp: 09.05.2014].

Na pewno nie podlega dyskusji fakt, iż współpraca europejska z Bałkanami, której generalnym celem jest zacieśnianie więzi, wzajemne skoordynowanie i zharmonizowanie przedsięwzięć oraz norm w różnych sferach życia, a także wielokierunkowy i zrównoważony rozwój społeczno - gospodarczy, stwarza odpowiednie warunki do aktywizacji, restrukturyzacji i rozwoju obszarów. Natomiast otwartą kwestią pozostaje stopień wykorzystania tych szans, jakie ona stwarza i jak państwa to wykorzystają.

Przykład integracji europejskiej na Półwyspie Bałkańskim pokazuje, że współpraca odnosi się również do pokonywania barier, tak, aby relacje pomiędzy państwami w regionie miały charakter swobodny oraz by były prowadzone zgodnie z oczekiwanymi efektami w tym przypadku chodzi o członkostwo w UE.

Federacja Rosyjska widziała w regionie Bałkanów Zachodnich równomiernego partnera, aby stać się przeciwwagą Wspólnocie Europejskiej i jej mechanizmom dążących do ujednoczenia suwerenności państwa ku wzorcom europejskim oraz bezpośrednim wpływom, które miały na celu zagwarantowanie bezpieczeństwa energetycznego w tym regionie, które wypłynęło z inicjatywy rosyjskiej.

Państwa bałkańskie, które już przystąpiły do UE – Chorwacja i Słowenia skorzystały na członkostwie a obserwując współpracę struktur i mechanizmów w tych państwach można zauważyć pozytywny wpływ na wzajemne oddziaływanie oraz formułowanie odpowiedniej płaszczyzny w przyszłych działaniach. Odpowiadając na pytanie, które zostało postawione we wstępie pracy o korzyściach członkostwa - państwa zyskują, gdyż współpraca pomiędzy podmiotami napędza rozwój w państwach oraz daje możliwości wdrażania swoich postulatów na arenie europejskiej.

Na terenie Bałkanów Zachodnich można zauważyć więzi pomiędzy państwami. Istotnym czynnikiem łączącym państwa jest na pewno historia, gdyż to ona pozwala na urzeczywistnienie sytuacji, jaka miała miejsce w przeszłości, i która ukształtowała integralność regionu. Historia Bałkanów przyczyniła się do politycznej spójności państw bałkańskich, ale również stała się działaniem polityki europejskiej w państwach regionu. Na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat państwa bałkańskie coraz częściej przywiązują się do historii oraz do elementów łączących ich ze sobą. Współpraca jest jak najbardziej możliwa, gdyż jest więcej kwestii łączących ten region niż dzielących, a historia jest głównym powodem do współpracy między państwami.

Choć region nadal pozostaje niestabilny w większości sferach to wpływy podmiotów zewnętrznych mają znamienity kształt, gdyż budowanie dobrych relacji między podmiotami oraz ukazywanie wzorców pokazują, iż Bałkany Zachodnie nie tylko stają się regionem liczącym się na arenie międzynarodowej, ale również równym partnerem w stosunkach międzynarodowych.

Procesy integracji europejskiej pozwalają na wywnioskowanie, iż współpraca europejska z państwami bałkańskimi, bez względu na pojawiające się trudności przyczynia się do zmian, które zachodzą w regionie oraz adaptacji regionu na mapie Europy, jako strefy kluczowej w relacjach.

Oleksandr Kaszinskij
Uniwersytet Narodowy
„Akademia Ostrogska” w Ostrogu

Політична радикалізація чи правий популізм? Політична ситуація в Угорщині та Болгарії

У статті досліджена політична радикалізацію та правий популізму в країнах Центрально-Східної Європи. З'ясовано, що політична радикалізація не є характерною для Болгарії та Угорщини, проте у цих країнах поширене явище правого популізму.

Ключові слова: політична радикалізація, правий популізм, праворадикальні партії.

Постановка проблеми. Поява у Європі нових право радикальних партій стала причиною багатьох наукових дискусій стосовно того чи можуть вони загрожувати демократичним країнам Європи. У країнах Західної та Північної Європи ця теза поки що не підтверджується, зважаючи на останні події та наукові дослідження. Проте ця проблема є недостатньо вивченою у країнах Центрально-Східної Європи, де питання праворадикальних партій не на було такого розголосу, але існують свої особливості. Підтримка праворадикальних партій може виражатися у двох вимірах: у першому вимірі – підтримка праворадикальних партій є наслідком політичної радикалізації у суспільстві; у другому – підтримка праворадикальних партій є наслідком явища правого популізму. Тому я намагатимуся з'ясувати, який із двох вимірів характерний для країн Центрально-Східної Європи? Також потрібно поставити питання про чинники, що зумовили той чи інший вимір.

Проблему активізації правих політичних партій у країнах Західної Європи досліджував нідерландський науковець Ван ден Берг, який визначив базові чинники підтримки правих у Європейському союзі. Цю проблему у країнах Центрально-Східної та Південної Європи вивчали такі науковці як : Ральф Мелзер та Себастьян Серафін, вони аналізували особливості виникнення, поширення та діяльність праворадикальних рухів та партій. У контексті аналізу праць цих науковців залишається

невивченим аспектом, який полягає у тому, чи є підтримка праворадикальних партій наслідком політичної радикалізації або правого популізму.

Мета статті: З'ясувати чи є підтримка праворадикальних партій наслідком політичної радикалізації або наслідком правого популізму у країнах Центрально-Східної Європи (Болгарії та Угорщині).

Виклад основного матеріалу: Дослідження проблеми активізації діяльності праворадикальних партій у двох обраних нами для аналізу країнах: Болгарії та Угорщині, на першому етапі потребує окреслення концептуальних рамок. Необхідно з'ясувати за яких умов ми можемо стверджувати, що підтримка праворадикальних партій є наслідком політичної радикалізації або правого популізму

Політична радикалізація – це широке поняття, під яким розуміють процес кардинальної зміни ставлення суспільства до існуючої політичної системи. Політична радикалізація є практичною ідеологічною орієнтацією політики, метою якої виступає кардинальна зміна суспільства і політичної структури засобами рішучих дій. Найбільш характерно виявляється в кризові, перехідні періоди, коли виникає загроза існуванню, укладові та традиціям визначених прошарків груп. Радикалізм – завжди опозиційний напрямок. Більш того, це – опора найбільш твердої, радикальної опозиції, на відміну від опозиції поміркованої – «системної», лояльної, «конструктивної». Як правило, він відіграє в суспільстві дестабілізуючу роль, сприяє конфронтації політичних сил, провокує поглиблення конфліктів, розбалансування системи керування. Але у визначених соціально-політичних умовах радикалізм може сприяти критичному переглядові урядом свого політичного курсу, перешкоджати нагромадженню негативної енергії усередині суспільства. Підставами радикалізму можуть бути: по-перше, прагнення пригноблених прошарків населення змінити своє соціально-політичне положення в суспільстві; по-друге, різні інтелектуальні концепції, які критично ставляться до існуючих політико-культурних відносин і вважають, що дана ситуація може бути змінена за допомогою політичних і організаційних дій; і по-третє, бачення і визнання радикалізму як одного з найбільш можливих і єдино правильних засобів виходу з реальної ситуації¹. Тобто судячи із визначення політична радикалізація може загрожувати самому політичному режимові. Також політична радикалізація повинна мати під собою основу, яка полягає у широкій підтримці прошарків населення,

¹ Радикализм политический [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mirslouvrei.com/content_pol/radikalizm-politicheskij-1293.html. – Название с экрана.

які є пригнобленими. Водночас політична радикалізація повинна характеризуватися нестабільною ситуацією у тій чи тій країні. Отже, умовами політичної радикалізації можна визначити такі як: існування у суспільстві праворадикальної політичної партії з підтримкою широких мас населення, яка забезпечить її перемогу на виборах та формуванню уряду; наявності в суспільстві пригноблених прошарків населення; кризовий стан суспільства: економічний, соціальний, політичний; наявність загрози стабільному функціонуванню політичного режиму, демократичним цінностям і конституційному ладу; конфліктні відносини між владою та суспільством; визнання політичного радикалізму як єдиного засобу виходу із критичної ситуації.

Таким чином, виокремленні умови стануть основою для перевірки наявності явища політичної радикалізації у Болгарії та Угорщині.

Правий популізм явище, яке є наслідком використання праворадикальними партіями інструментів політичного популізму. Правий популізм є нічим іншим як засобом, який використовується для звернення до широких верств населення, апелюючи до їх суспільних настроїв відносно їх проблем з метою отримання результативної електоральної підтримки. В цьому аспекті існує головна відмінність від політичного радикалізму. На цьому наголошує також російська дослідниця С. Погорельська, яка зазначає, що правий популізм відрізняється як явище за багатьма параметрами від консерватизму та політичного радикалізму². Популістська складова полягає в тому, що в соціальному плані партії, які використовують цей інструмент звертаються до широких верств населення – виборців, іммігрантів вони не вважають народом. Відповідно гостро критикують державну владу, яка нічого не робить для обмеження напливу іммігрантів, звинувачують політичну еліту в низькому рівні патріотизму, корупції. Вони підтримують ідеї сильної держави, але в контексті захисту від імміграції, розвитку національної ідентичності. Виникнення правого популізму пов'язане, на думку, багатьох науковців із моделями функціонування демократії та складністю прийняття політичних рішень, особливо це характерно для країн, де демократія перебуває на етапі розвитку. Варто підкреслити і той факт, що виникнення правого популізму можливе в умовах функціонування коаліційного уряду, який часто йде на непопулярні кроки для населення не пояснюючі свої дії, а партії, які використовують

² С. Погорельская, «Вечно вчерашние»: правый популизм и правый радикализм в Западной Европе / С. Погорельская // Мировая экономика и международн. отношения. – 2004. – № 3. – С. 51.

правий популізм спрощують усі деталі, тому й отримують підтримку електорату. Сучасний європейський популізм характеризується домінуванням негативного, протестного спрямування. Предмет критики традиційний – корупція, спотворення волі народу, турбота лише про інтереси правлячого класу і заможних верств, економічні та соціальні проблеми, погіршення життєвих стандартів тощо. Внаслідок цього можна виділити такі показники правого популізму: критика корупції та негативна оцінка дій уряду; наголошення на економічних та соціальних проблемах у суспільстві, що призводить до їх широкого обговорення та критики уряду; погіршення життєвих стандартів життя громадян та звинувачення у цьому правлячої політичної еліти; євроскептицизм та антиглобалізація; негативне ставлення до іммігрантів національних чи етнічних меншин.

Таким чином, ці показники допоможуть мені з'ясувати наявність чи відсутність правого популізму в Угорщині та Болгарії. Ці показники будуть служити способом вияву настроїв суспільної думки. Якщо явище правого популізму існує, то воно буде виявлятися у громадській думці населення у вигляді проблем, які турбують найбільше його найбільше. Для перевірки цього твердження ми використаємо факторний аналіз, щоб виявити фактори, які будуть включати в себе показники правого популізму.

Для відповіді на питання щодо політичної радикалізації у країнах Центрально-Східної Європи розглянемо ситуацію в Угорщині. Згідно першої умови про існування у суспільстві проворадикальної політичної партії з підтримкою широких мас населення, яка забезпечить перемогу на виборах та формуванню уряду. За останні 10 років угорська проворадикальна партія «Йоббік» не виграла парламентських виборів та не сформувала уряд, як свідчать останні виборчі цикли. Найбільшим успіхом є 2010 рік, партія набрала 16% голосів і є третьою силою в парламенті, але суттєвого впливу на прийняття політичних рішень вона не має³. Що стосується правонаціоналістичної партії «Фідез», то вона хоч і має на сьогодні більшість у парламенті, отримавши на останніх парламентських виборах 53,73% голосів, проте її функціонування не відповідає умовам політичного радикалізму⁴. У випадку цієї партії

³ European Election Database. Hungary [Electronic resource] - Mode of access: www.nsd.uib.no/european_election_database/country/hungary/. - Title from the screen.

⁴ European Election Database. Hungary [Electronic resource] - Mode of access: www.nsd.uib.no/european_election_database/country/hungary/. - Title from the screen.

можна говорити про правий популізм, оскільки партія порушує важливі національні питання щодо формування мононаціональної держави.

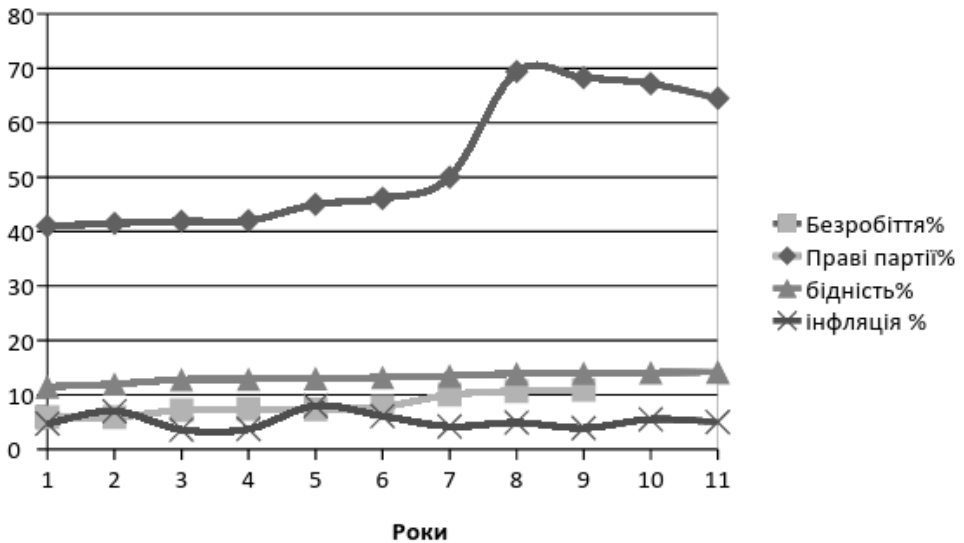
Наступна умова існування політичного радикалізму – це існування пригнобленого прошарку населення. Якщо поглянути на соціальний зріз електорату політичної партії «Йоббик», то це у 50% випадків громадяни не старше 20 років, які мають стабільний і високий соціальний статус, тому не можна вважати, що існує в угорському суспільстві пригноблений прошарок населення⁵. Враховуючі електоральні успіхи партії «Фідез», то такого прошарку апіорі існувати не може не по відношенню ні до кого. В такому випадку водночас відпадають такі умови як конфлікт між владою та суспільством, оскільки легітимність урядів Угорщини була і залишається високою, зважаючи на високі електоральні успіхи. Умова існування кризового стану суспільства створює деякі неоднозначності, оскільки кризові явища в Угорщині мали великі наслідки, проте якщо прослідкувати за останніми показниками безробіття, інфляції та бідності порівнюючи її із динамікою підтримки правих, то немає спостерігається чіткої залежності, оскільки як ми бачимо на графіку, що соціально-економічні показники залишаються незмінними, а рівень підтримки правих зростає (Див. рис. 1.1). Що стосується умови політичної радикалізації про загрозу існування політичного режиму та конституційного ладу, то у випадку Угорщини, ні партія «Йоббик», ні партія «Фідез» не спрямовують свою політичну діяльність на повалення конституційного ладу чи відкидання демократичних принципів⁶. Таким чином, враховуючи аналіз усіх умов політичного радикалізму в Угорщині політична радикалізація відсутня. Проаналізуємо ситуацію з можливістю існування явища політичної радикалізації у Болгарії. Згідно з першою умовою про існування праворадикальної партії з широкою масовою підтримкою, то для Болгарії єдина праворадикальна політична партія «АТАКА» набрала на останніх парламентських виборах 7,3% голосів виборців, а на попередній виборчій кампанії 9,4 % голосів⁷.

⁵ Jamie B. *Populism in Europe: Hungary* B. Jamie, J. Birdwell, P. Krekó, J. Benfield, G. Gyori // Demos. Some rights reserved Magdalen House London, 2012. – issue №1. – 24-25с..

⁶ Official site of party Jobbik [Electronic resource] - Mode of access: www.jobbik.com/policies. – Title from the screen, Official site of party Fidesz [Electronic resource] - Mode of access: www.fidesz.hu/hirek/. – Title from the screen.

⁷ European Election Database. Bulgaria [Electronic resource] - Mode of access: www.nsd.uib.no/european_election_database/country/bulgaria/. - Title from the screen.

Рис. 1.1 Порівняння динаміки соціально-економічних показників та рівня підтримки правих в Угорщині.

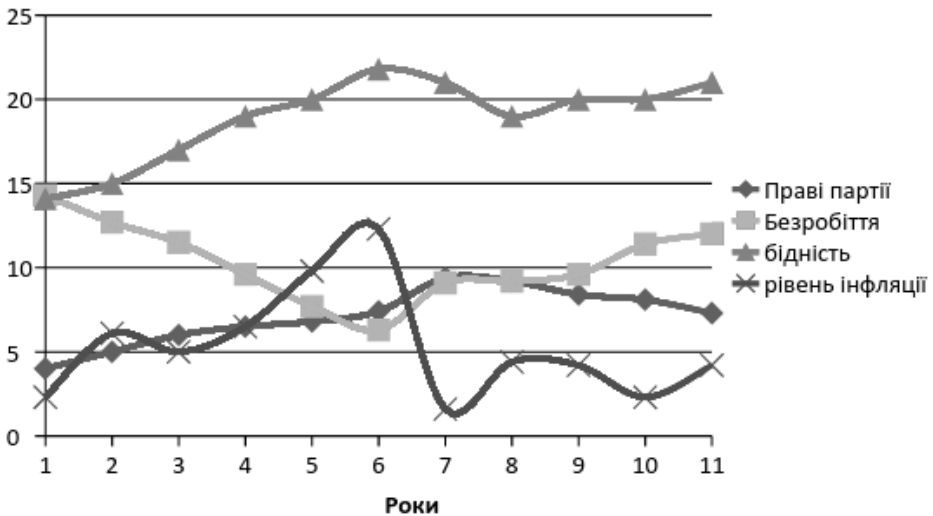

<http://www.parties-and-elections.eu/bulgaria.html%5d>. Як

Джерело: Index mundi Hungary [Electronic resource] database. - Mode of access: <http://www.indexmundi.com/hungary/>. - Title from the screen. European Election Database. Hungary [Electronic resource] - Mode of access: http://www.nsd.uib.no/european_election_database/country/hungary/- Title from the screen.

Як ми бачимо електоральна підтримка не є високою, що не відповідає першій умові політичного радикалізму. Другою умовою політичного радикалізму є виникнення пригноблених прошарків населення. Ця умова має певні особливості, оскільки у суспільстві існує незадоволення діями влади та існуванням проблеми турецької національної меншини. Проте, на мою думку це лише штучно створена проблема через правопопулістичну риторику «АТАКИ». Тому друга умова теж не виконується. Третя умова політичної радикалізації, яка пов'язана із кризовим станом суспільства має свою специфіку, якщо проаналізувати дані соціально-економічних показників та рівень підтримки правих, то у 2009 році, коли партія «АТАКА» уперше пройшла до парламенту можна спостерігати деяку залежність між ростом підтримки праворадикальної партії та соціально-економічними показниками такими як бідність та безробіття (Див. рис.1.2).

Рис. 1.2 Порівняння динаміки соціально-економічних показників та рівня підтримки правих у Болгарії

Джерело: Index mundi Bulgaria [Electronic resource] database. - Mode of acces: <http://www.indexmundi.com/bulgaria/>. - Title from the screen. European Election Database. Bulgaria [Electronic resource] - Mode of access: http://www.nsd.uib.no/european_election_database/country/bulgaria/. - Title from the screen.

Проте варто зазначити, що кризової ситуації, які б створювали серйозні проблеми не були виражені у масовій підтримці праохраної партії. На захист цієї тези виступає факт масових антиурядових протестів, які відбулися в Болгарії у 2013 році, проте рейтинг «АТАКИ» впав на 2% [8]. Отже, ця умова також не виконується. Умова щодо загрози існуванню політичного режиму та конституційного ладу, також немає місця у Болгарії, оскільки протести громадян були спрямовані проти політики уряду, який не проводить реформи. Конфліктність між владою і суспільством існує, але вона не побудована на радикальному протистоянні, оскільки політична провладна партія «ГЕБР» має стабільну підтримку у суспільстві на рівні 33% [3].

Таким чином, у Болгарії не спостерігається вияву явища політичного радикалізму, відповідно до запропонованих умов його існування. Тому у цій ситуації, як і з випадком Угорщини, потрібно стверджувати,

що є загальна площина для існування явища правого популізму, яка прослідковується у діях «політичної партії «АТАКА».

Отже, під визначенні умови політичної радикалізації не потрапляє ні Угорщина ні Болгарія, що може свідчити про наявність явища правого популізму. Тому політична радикалізація є дещо надуманим явищем, яке проявляє свої певні властивості у процесі найбільшого наближення до однієї з умов.

Для того, щоб з'ясувати чи є підтримка праворадикалів наслідком правого популізму у Болгарії та Угорщині я використав факторний аналіз, статистичний метод, за допомогою якого можна визначити фактори, які впливають на виникнення правого популізму. Відповідно параметрами для аналізу виступатимуть показники виокремленні мною щодо правого популізму, тобто я досліджуватиму громадську думку у Болгарії та Угорщині з 2008 по 2013.

Якщо розглянути результати факторного аналізу першочергових проблем, які визначили для себе громадяни Угорщини, то можна виділити чіткі три латентні фактори, які приховані у суспільній думці (див таблицю 1.1).

Таблиця 1.1
Результати факторного аналізу для Угорщини

	Фактори		
	1	2	3
Безробіття	-,699	,594	-,396
Економ. ситуація	,856	,415	-,276
Інфляція.	,916	-,353	,128
Державний борг	,706	,561	-,276
Кримінал	-,266	,563	,633
Імміграція	-,770	-,223	,207
Соц.забезпечення	,880	,317	,113
Євроскептецизм	-,683	,602	,148
Корупція	,558	,175	,655

Дані для факторного аналізу були взяті із сайту Євробарометру: дослідження громадської думки у ЄС. Eurobarometer . Public Opinion on

the European Union [Electronic resource]: report. – Mode of access: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/. – Title from the screen.

Перший фактор демонструє, що найбільші факторні навантаження із додатнім значенням мають економічна ситуація, державний борг, інфляція та соціальне забезпечення. Проаналізувавши цей фактор можна стверджувати, що соціально-економічні проблеми є одними із першочергових проблем у суспільстві Угорщини. У другому факторі найбільше факторне навантаження має проблема євроскептицизму, тобто проблема євроскептицизму також є на першочерговому місці для угорського населення. Третій фактор показує, що найбільші факторні навантаження мають проблеми корупції та криміналу, тобто проблема злочинності у суспільстві є також актуальною. Отже, виокремлені проблеми вказують на популістські запити у суспільстві Угорщини. Характер цих проблем виражений у програмі угорської праворадикальної партії «Йоббік». Таким чином, можна стверджувати про наявність правого популізму в угорському суспільстві.

Результати факторного аналізу для Болгарії показали, що перший фактор відображає, те що в суспільних настроях громадян найважливішими проблемами є соціально-економічні та пов'язанні з ними проблеми злочинності (Див. таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Результати факторного аналізу для Болгарії

	Фактори	
	1	2
Безробіття	-,770	-,631
Економ. ситуація	,618	-,473
Інфляція.	-,019	,988
Державний борг	,998	-,010
Кримінал	,866	,397
Імміграція	-,977	,006
Соц.забезпечення	,755	-,531
Євроскептецизм	-,911	,158
Корупція	,045	,963

Дані для факторного аналізу були взяті із сайту Євробарометру: дослідження громадської думки у ЄС. Eurobarometer . Public Opinion on the European Union [Electronic resource]: report. – Mode of access: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/. – Title from the screen.

Другий фактор демонструє, що фінансова проблема та пов'язана з нею проблема корупції також є першочерговими. Отже, для болгарського суспільства притаманні популістські запити. Водночас у програмі праворадикальної партії «АТАКА» відображені ці першочергові проблеми, тому ми можемо стверджувати про наявність правого популізму.

Висновки. Отже, підтримка праворадикальних партій в Угорщині та Болгарії не є наслідком політичної радикалізації у суспільстві. Населення обраних для дослідження країн не радикалізувалося, оскільки наявних причин для цього не було. Діяльність праворадикальних партій Болгарії та Угорщині стали наслідком наявності правого популізму в суспільстві, а тому їхня основна мета – це кількість голосів, яка б дозволяла їм входити до структури парламенту. Ці партії часто використовують риторику політичного радикалізму чи правого популізму, проте після звершення виборів, вони стають більш поміркованими, тому головним інструментом залучення та утримання електорату залишається правий популізм, який активно використовується. Таким чином, сьогодення ситуація у Болгарії та Угорщині поки що не може набути нестабільного характеру, проте у майбутньому, якщо надалі правий популізм розвиватиметься, то це може призвести до несприйняття громадянами будь-якої політики уряду, що може вплинути на радикалізацію населення.